

NYA *Dannemorabygden* 2021

Utgiven av Dannemora Hembygdsförening
Pris: 100 kronor

Av innehållsförteckningen framgår vem eller vilka som skrivit. Varje enskild artikel och dess författare omfattas av Lagen (1960:729) om upphovsrätt samt internationella konventioner. För skriften som helhet skyddas Dannemora hembygdsförening av dessa rättigheter.

Det är fritt att citera *Nya Dannemorabygden* om källan anges. För eventuella särtryck av innehållet krävs Hembygdsföreningens godkännande. För undervisningsändamål krävs inget tillstånd.

Har du synpunkter eller idéer till nya artiklar eller vill du själv medverka? Hör av dig via e-post till: hembygdsgarden.osterbybruk@gmail.com
Hemsida: www.hembygd.se/dannemora

Omslagets framsida:
Bilden föreställer Bagarstugan med gärdesgård som omger Hembygdsgården.
Layout text: Joel Eriksson
Foto: Agneta Rosén

Omslagets baksida: ”Porträtt” i stengods utfört av Katarina Persson.

Insidorna:
För insidornas layout och för färdigt tryckoriginal svarar Björn Lundqvist, Örbyhus.

Nya Dannemorabygden är tryckt av Print24, Tyskland
Typsnitt: Times New Roman 11 punkter

Nya Dannemorabygden säljs av Hembygdsföreningen och i lokala butiker i Österbybruk. Eventuellt överskott från försäljningen tillfaller Hembygdsföreningen och dess utåtriktade verksamhet.

Vill du bli medlem i Dannemora Hembygdsförening så betalar du 150 kr till Bankgiro 414-4580 eller Swishar till 123 053 85 46

Nya Dannemorabygden 2021

Innehåll	Författare	sid
Förord.....	Agneta Rosén.....	4
Tore Ljungberg – ett porträtt	Freddie Eriksson	6
Skolorna i Andersbobygden	Maria Karlsson	10
Klockan – en verklig händelse	Karl-Arne Gille.....	15
Muren vid Orangeritragdgården.....	Ingegerd Bromark.....	16
Extra filmvisning.....	Mats Bäckman	19
Ingemar Nordin – ett porträtt.....	Marianne Sparrman	22
Spelmanstävlan i Upsala 1909	Göran Svejjer	28
Granen vid Gamla skolan.....	Gun-Britt Gunnarsson.....	31
Ihjelslagen i Dannemora gruva	Lena Söderström.....	34
Framtiden – tre texter	Årskurs 5, Österbyskolan.....	40
Isbanetävlingarna	Christer Wahlström.....	44
Gatunamn – Arvid Lindmans väg	Gun-Britt Gunnarsson.....	46
Katarina Persson – ett porträtt.....	Birgitta Gunnarsson	52
Orangeri och Park i Österby bruk	Eva Dubois Ehrengren.....	58
Upplev Dannemora gruvor.....	Stefan Skoglund.....	64
Aspuddsstugan	Karl-Arne Gille.....	66
Nils Granat – ett porträtt.....	Arbetsgrupp Granat	68
Soporna vid Dannemora gruva.....	Freddie Eriksson	72
Berättelsen om Maj 1921 – Marie 2021	Mats Bäckman	78

ISBN: 978-91-527-2824-6

VÄLKOMMEN TILL "NYA DANNEMORABYGDEN" 2021

Nu har vi glädjen att ge ut det andra numret av Nya Dannemorabygden. Den "gamla" Dannemorabygden gavs ut av Dannemora Hembygdsförening under 25 år, 1989-2014. En imponerande insats av dåvarande redaktioner! Flera hundra artiklar med berättelser, minnen och beskrivningar från vår bygd finns nedtecknade i de 25 numren. Många av de som då medverkade finns inte kvar bland oss längre, men deras berättelser består. Vi är dem evigt tacksamma! Under 2020 kom idén om en nystart att omsättas i verkligheten.

Vi vill återuppliva tidskriften i delvis annan form, utifrån våra förutsättningar. Vi vill ha ett innehåll som speglar olika tider, även nutid. Det som händer idag är historia i morgon.

Ibland kommer vi i Nya Dannemorabygden att återvända till äldre artiklar, genom att referera, citera eller bygga vidare på dem, kanske eventuellt återge någon hel artikel ibland.

Nya Dannemorabygden speglar liksom sin föregångare, ett geografiskt område som motsvarar gamla Dannemora kommun, dvs socknarna Dannemora, Mor-
karla och Film, där också Österbybruk ingår.

I 2021 års skrift, som du nu håller i din hand, blandas både gammalt och nytt, fakta och fiktion, med personporträtt av såväl hädangångna som nu levande personer vilka betytt och betyder mycket för bygden. Oavsett vem du är, hoppas vi att du finner något läsvärt!

Redaktionskommittén, Gun-Britt Gunnarsson och Freddie Eriksson och de skribenter de knutit till sig har lagt ned mycket tid och ideell kraft på att sammanställa den mångfald av idéer som funnits till en skrift, som vi alla kan vara stolta över.

Styrelsen riktar ett varmt tack till alla som bidragit med fina artiklar. Var och en som skrivit ansvarar för sin text som följer allmänna etiska riktlinjer. Där så är nödvändigt anges källor där man hämtat information förutom för det innehåll som sprungit enbart ur författarens fantasi eller kunskap. Vi riktar också ett tack till Dannemorabygdens Förenings- och Hembygdsarkiv!

Hembygdsföreningen planerar att tills vidare ge ut Nya Dannemorabygden varje år. Vi återgår till den gamla principen för utgivningen så att skriften för 2021 börjar säljas på våren 2022.

På grund av ökade tryckkostnader har vi tyvärr varit nödsakade att höja priset på skriften från 80 till 100 kronor.

Österbybruk i februari 2022,

Agneta Rosén

Ordförande i Dannemora Hembygdsförening
Ansvarig utgivare

Under 2021 träffade Hembygdsföreningen och Stiftelsen Österby Herrgård avtal om att föreningen disponerar Saltboden för utställningsverksamhet. Stiftelsen äger Saltboden och ansvarar för mer omfattande reparationer/underhåll medan Hembygdsföreningen kommer att svara för visst inre underhåll. Saltboden kommer att vara öppen vissa tider under sommarhalvåret.

PORTRÄTT AV TORE LJUNGBERG (1907-2004)

Text: Freddie Eriksson

*Tore 95 år
Foto: Harald
Westerman*

Bakgrund, föräldrar, uppväxt och bostäder

Tores mamma, Emilia född 1886, kom från Faringe till Vikens gård där hon tjänstgjorde som piga. Där blev hon gravid och födde Tore 1907. Fadern var okänd och Tore såg alltså dagens ljus som oäkting som det hette på den tiden. 1911 flyttade hon med sin Tore ihop med Gustaf Jansson som var snickare och de bosatte sig i Kaggbol. De flyttade in i huvudbyggnaden, det som idag har adress Kaggbol 10, och då tillhörde Gimo Österby Bruks AB. De arrenderade jordbruket och Gustaf arbetade i snickarverkstaden intill som också innehöll en smedja (nuvarande Kaggbol 20).

(Kaggbol och Harviks gård brann samtidigt 1932 efter blixtnedslag. Huvudbyggnaden på Kaggbol, en 1700-talsbyggnad brann ner fullständigt medan delar av Harviks gård förskonades.)

Gustaf och Emilia köpte marken ca 2 hektar intill nuvarande Kaggbol 10 av Gimo Österby Bruks AB och byggde huset som stod klart 1916. Först blev de erbjudna att köpa mark ända fram till Dalån, men det blev för dyrt eftersom marken då skulle kosta hela 2000 kr för fyra hektar. Istället blev det hälften så mycket mark för en tusenlapp (i dagens penningvärde motsvarande 38743 kr.) Gustaf avled 1943 och Tore flyttade då tillbaka till Kaggbol. Tore förblev ungkarl till sin död.

Bostad, katter m.m.

När Tores styvfar Gustaf avled 1943 flyttade alltså Tore tillbaka till Kaggbol och bodde med sin mamma Emilia. Tore drog in vatten, ordnade avlopp och moderniserade huset. Han fortsatte som målare och i den egna verkstaden på tomten arbetade han med renovering av antikviteter.

Både Emilia och Tore var förtjusta i katter. Så länge Emilia levde så höll hon efter dem och avlivade kattungar. När hon dog, 1985, några veckor före sin 100-årsdag, blev katterna fler. Som mest tror Bernt Östlund att det rörde sig om cirka 20 katter som Tore hyste.

Det var ett lite spänt förhållande mellan Tore och limnologen Evert Andersson som de bodde granne med.

Så fort det kom in katter på hans ägor så sköt han dem, utan vidare spisning.

Tore och Bernt

Bernt Östlund kom till Tore och Österby som målarlärling från Bennbo år 1955 och fick då också bo hos Tore och hans mamma Emilia. Bernt berättar att han körde moped till målningsarbetena i Österby med färgburkarna på en cykelkärva. Vid ett tillfälle kom han hem till Kaggbol och saknade en färgburk. Bernt och Tore gav sig ut på cykel för att leta längs vägen mot Österby. Vid avtagsvägen till Harvik såg de en bil som stannat och dess förare som höll på med att tvätta färg från bilen sedan han kört på färgburken. Bernt och Tore sa inte ett ljud utan cyklade bara förbi, berättar Bernt, full i skratt!

Utbildning/yrke

Tore gick i målarlära som 14-åring med början 1921 i Österbybruk hos Oscar Dubois och bodde inneboende hos skomakare Westergren på nuvarande Parkvägen. Det uppstod konflikt mellan Tore och Oscars son vilket föranledde Tore att säga upp sig trots att målarmästaren försökte få honom att stanna. Tore flyttade till Uppsala nu som ”färdig målare” och fortsatte sin bana till Stockholm 1933 där han arbetade som målare bland annat med målningsarbeten på Kungliga slottet.

Vid den här tiden var målarna en slags överklass bland övriga byggnadsarbetare. De kom till arbetet i kostym och slips och bytte om, medan murare och snickare kom arbetsklädda till jobbet. När målarna kom skulle allting vara städat och klart innan de kunde sätta igång med själva ”finliret”, innan allting kunde betraktas som inflyttningsklart.

I verkstaden renoverade Tore, sedermera tillsammans med Bernt, antikviteter dels åt antikvitetshandlare men även föremål som ropades in på auktioner framför allt i Hälsingland. Tores kunnande och hans renoveringar gjorde honom känd bland antikhandlare och andra.

Han behärskade målningskonsterna ådringsmålning och marmorering till fullo. Bland annat renoverade Tore möbler åt författaren Gunnar Ekelöf som då bodde i Sigtuna. Tore var god vän med Bruno Liljefors och hjälpte honom ibland med hans möbler i Stockholmsbostaden.

Kuriosa

Bruno Liljefors hade sin sommarateljé på Länsmansholmen mitt emot Kaggbol dit han bjöd in tidens stora konstnärer på andjakt med mera i huvudsak under

1910-talet. Där var Anders Zorn, Carl Larsson, Albert Engström och Knut Stangenberg (tecknare och illustratör).

Det sägs i bygden att det nog gick åt en del brännvin vid sammankomsterna. Så, det gick ideliga transporter med eka till Länsmansholmen från Kaggbol. När Tore var tio år gammal fick han hela 5 kronor (i dagens penningvärde 102 kronor) när han gick ett ärende åt Anders Zorn!

Tore vandrade under flera år på 1930-talet med 3-4 kamrater genom Europa med knappt någon reskassa alls. Bland annat bevistade Tore OS i Berlin år 1936 och satt på läktaren mittemot Adolf Hitler.

Under slutet av 30-talet och in på 40-talet förestod Tore en restaurang i Stockholm som hette Reform. Några uppgifter om denna restaurang har dock inte återfunnits. Tore var också naturist och medlem i Frisksportförbundet.

Diktning

Tore skrev många dikter varav några finns utgivna i diktsamlingen ”Blommor vid vägen”. Han skrev mycket om naturen, ibland med en religiös ton som bara kan anas. Under pseudonymen VIKING ANE skrev han i Frisksportförbundets tidning bland annat denna dikt:

*Augustikväll vid havet
Månen strör sitt silverskimmer
över hav och land
Kvällens sista dyning
rullar in och dör mot öde strand*

*Stjärnor tändas en och en
i sena sommarnatten
Mina tankar drömmande ilar
på månstrimmans bro över ändlösa vatten*

*Svävar bland främmande världar
som långt ifrån jorden gå
Den ena längre bort än den andra
som drunknar i rymdernas blånande blå*

Ångskär 1935

Djur och natur

Tore hade ett stort naturintresse och var starkt engagerad i djurens väl och ve, inte bara katter! Bernt berättar att Tore ogillade jägare. När man hade sopp-

gudstjänst inför älgjakten i Dannemora kyrka tog Tore kraftigt avstånd från detta. – Ska prästen välsigna jakten? utbrast han!

Hans omsorg om djuren visades också vid en älgolycka intill Kaggbol. Älgen blev svårt skadad och Tore röt ifrån till polisen som först av allt sysselsatte sig med att utreda hur det gått till och skulle titta på körkort och det ena med det andra.

– Nu ser du till att ta hand om älgen istället!

Tore och arkeologi

Tore tog långa skogspromenader under 1990-talet tillsammans med Nils Hjort (1920-2008) där de hittade och identifierade en mängd fornlämningar. Än idag kan man i arkeologiska beskrivningar hitta referenser till Tore Ljungberg.

Livsåskådning

Bernt berättar att Tore nog hade religiösa funderingar men inte till den grad att han gick i kyrkan. Däremot var han god vän med komministern i Dannemora, Harald Hultstrand och utbytte förmodligen tankar om livet med honom och ibland gick de på bio i Uppsala helt enkelt.

Samhällsengagemang

Tore var kassör i Dannemora Elektriska distributionsförening för Dannemora socken som sedan slogs ihop med sin motsvarighet i Morkarla. Föreningsmonter var Torsten Lundgren. Elen kom från Tertiärstationen i Dannemora som tyvärr revs av Vattenfall cirka 2010 (utan att Länsstyrelsen informerades). En liknande byggnad som den i Dannemora finns kvar att bese i Librobäck.

Tore var också ordförande i Dannemora Hembygdsförening från 1972. I montern i Korsnäs villan finns flera forntida föremål donerade av Tore.

Vidare var Tore engagerad i Bruno Liljeforsstiftelsen där han renoverade möbler i samarbete med dåvarande Landshövdingen i Uppsala län, Ragnar Edenman (tidigare riksdagsman och ecklesiastikminister).

Artikelförfattarens reflektion

Tore Ljungberg var en sammansatt person med många oväntade och för mig okända intressen. Hans efterlämnade dikter, hans engagemang och tankar om livet gör verkligen att jag skulle önska att jag haft förmånen att få träffa honom.

Källa: Bernt Östlund, Österbybruk

SKOLORNA I ANDERSBOBYGDEN

Text: Maria Karlsson

När började man med skolundervisningen i vår bygd?

Svenska kyrkan höll ju sina obligatoriska husförhör, där bland annat läskunnigheten kontrollerades, från slutet av 1600-talet och 200 år framåt tills folkskolorna tagit över undervisningsverksamheten.

Inne i bruket vet vi att skolan, tack vare vallonernas inflyttning, kom i gång tidigt och långt innan den infördes allmänt i resten av landet, men hur var det ute på landsbygden?

I ett sockenstämmoprotokoll från 1814 framgår att "...änkan Moberg i Gräsbo erhöll 1 Riksdaler för att hon nödtorftigt lärt barnen att läsa och igenkänna bokstäver och siffror, likaså att hon höll dem i Herrens tukt och förmaning ...". Troligen så ägde detta rum i kvinnans eget hem. Man vet också att det några år senare skulle ha varit en tillfällig skola för bygdens barn i Kilen vid den s.k. Oxeln och att lärarinnan då hette Tegelström. Men 1842 genomgick Sverige en skolreform som innebar att det blev obligatoriskt för alla barn att gå i skolan. Undervisningen flyttades då ett stenkast i byn till en annan fastighet, sedermera känd som småskolan i Kilen.

Det var inte gratis att gå i skolan. Föräldrarna fick betala både en inskrivningsavgift på 50 öre och en terminsavgift på 25 öre för vart och ett av sina barn. 1871 togs terminsavgiften bort, men inskrivningsavgiften behölls. För att kunna få ytterligare statsbidrag skulle varje sockenbo betala en avgift av 19 öre för skolornas ändamål.

1869 hette lärarinnan i småskolan Mathilda Andersson. Hennes årslön bestod av 25 Riksdaler, 10 kubikfot spannmål, 1 tunna potatis och 10 lass långved som framfördes av hemmansbrukare i Andersbo, Gräsbo och Sonbo.

1875–1904 var Erik Tranberg lärare i småskolan. Eftersom han var min anfader (morfars-morfär) har det berättats för mig om honom, bland annat att han var en duktig och omtyckt person och en s.k. tusenkonstnär. Under hans ledning startades 1883 slöjdundervisning d.v.s. träslöjd för gossarna. Läraren som åtog sig den undervisningen fick 100 kronor i arvode/år, att jämföra med flickornas slöjdundervisning där lärarinnan fick 50 kronor för sitt extra arbete. Förutom slöjdundervisningen ombesörjde Tranberg även att skolbarnen fick musikundervisning. Han hade i skolsalen en mindre orgel, som var hans egen. När kyrkostämman 1879 beslöt sig för att sälja den gamla orgeln som förut stått i Films kyrka så köpte Tranberg den till småskolan. För att få pengar till

affären gjorde han en ansökan till skoldistriktet att de skulle lösa in orgeln som han tidigare spelat på i skolan.

Men i början på 1900-talet fick han problem med synen och hälsan sviktade, så 1904 beviljades Tranberg pension, han var då 61 år. Han fick bo kvar i småskolans lärarbostad till 1908 då hans efterträdare Ester Holm anhöll om att få bo i tjänstebostaden. I utbyte blev Tranberg erbjuden ett hus vid Sandmon som kallades Sibirien (rivet på 1940-talet). Flyttningen bekostades av Films församling som också beviljade honom tre famnar ved årligen. Vid flytten sålde Tranberg den gamla kyrkorgeln till Nordiska museet i Stockholm och för den intresserade finns orgeln idag att bese i Seglora kyrka på Skansen.

Vid 1890-talets början gjorde sig tanken på att inrätta en fast folkskola i Andersbo alltmer gällande. Ritningar uppgjorda av ingenjör Steinholtz vid gruvan och kostnadsförslag till ett nytt skolhus framlades vid ett skolrådssammanträde 1892. Man tvistade lite om var skolan skulle placeras, men enades snart om att bygga huset i Kilen där småskolan redan fanns.

Uppdraget att uppföra skolhuset fick snickarna tillika bröderna Wikman med söner, hemmahörande i Andersbo. Säggen säger att när det var dags att mura upp skorstenen så blev det problem eftersom det inte fanns någon verksam murare att anlita. Men strax därpå kom en luffare förbi på landsvägen. Det visade sig att han tidigare arbetat som murare men blivit utan anställning och måste söka sig ut efter ny försörjning, och så var problemet löst med skorstenen.

I augusti 1894 meddelade byggnadsentreprenören att byggnaden var färdig för avsyning. Detta verkställdes i det snaraste och arbetet befanns vara gott. Troligen återstod dock ännu inrednings och måleriarbetena eftersom skolan ej togs i bruk förrän vårterminen 1895.

Första skolklassen utanför den nybyggda skolan.

Läraren L.G. Engman som tidigare tjänstgjort vid Elglösa skola upptog då undervisningen vid den nya skolan. Lärarlönen var vid den tiden c:a 60 kronor i månaden, om läraren hade tjänstgjort i minst fem år. Skolrådet beslöt att för renhållningen av skollokalen avsätta sex kronor per termin. Tidigare hade denna syssla utförts av fattighjon och äldre elever.

När den nya skolan startats var det meningen att småskolan skulle läggas ned och att då låta några av församlingens understödstagare få flytta dit. Men det visade sig emellertid att barnantalet var så stort att även småskolan måste behållas. Den var sedan verksam till 1944.

Här berättar Marianne Lundin (född Ekberg) hur det var att gå i Andersbo skola på 1930-talet.

Jag började i småskolan den 22 augusti 1936. Där gick jag i första och andra klass och lärarinnan hette Signe Jansson. När jag sedan skulle börja i tredje klass fick jag flytta upp i folkskolan där Martin Lagerström var lärare.

Jag bodde med mina föräldrar och åtta syskon vid Backens i Gräsbo och hade 5,5 km att gå till skolan varje dag. På vintrarna åkte vi sparkstötting till skolan och ibland skidor som vi fick låna från skolan. Utefter skolvägen minns jag bland annat tågen som kom stånkande på Lövstabanan, fullastade med kol eller spannmål. Vi barn fick hjälpa till att öppna bommarna och som tack kastade lokföraren ut några kopparslantar åt oss.

Skollunchen som vi bar med oss, var ofta två hårda smörgåsar och en flaska mjölk. Matsäcken åt vi i skolans kapprum och efter lunchrasten fick vi sopa av golvet efter oss själva.

På rasterna lekte vi bland annat "stora och lilla gränsleken", vi bollade mot slöjdbodens vägg eller lekte i bergen bakom skolan. Men vi var också tvungna att hjälpa till med skolans skötsel. Vi fick städa, bära in vatten och ved och även hjälpa magistern med skolans trädgårdsskötsel. De äldre barnen i sjätte klass fick se till att det eldades och vädrades på rasterna.

Skoldagen slutade klockan 14 ungefär, utom de dagar som vi hade slöjd, då fick vi gå hem klockan 16. Jag minns att vi hade mycket läxor och det var alltid minst två psalmverser vi skulle lära oss till lördagarna. Men jag tyckte mycket om att gå i skolan och hade lätt för att lära mig. Mina bästa ämnen var matematik, gymnastik och sång. Jag var däremot inte så förtjust i teckning och välskrivning. Gymnastik hade vi inne i skolsalen, där det fanns ribbstolar på väggarna och en bom, eller också ute på skolgården. Var fjortonde dag fick vi gå till badstugan i Andersbo och bada bastu.

Magister Lagerström var kvick att dela ut örfilar om han tyckte att någon missskötte sig eller svarade fel. Men han kunde också belöna oss med en badutflykt till Källviken eller få gå hem tidigare när vi varit duktiga.

Magister Lagerström leder gymnastiklektionen ute på skolgården.

Skolåret var 218 dagar långt, vi gick ju även i skolan på lördagar. Förutom jul- och sommarlov, hade vi "skurlov" varje vår och höst. Dessa inföll i mitten av terminerna och då skulle skolan skuras ren, därav namnet. Potatislov fick man begära men det var inte alltid säkert att det beviljades.

En gång per år besöktes vi i skolan av doktor Oredsson och när vi skulle till tandläkaren fick vi åka taxi till Österby – en speciell händelse.

Vi flickor hade sysslöjd hos fröken Jansson i småskolan och pojkarna hade sin slöjdundervisning i boden ute på skolgården.

Efter mina sex obligatoriska skolår gick jag sex veckor i fortsättningskola. Jag fick då åka till Österby för undervisning i skolköket. Lärarinnan jag hade hette fröken Anna Edling.

Jag och mina skolkamrater slutade vår skolgång med examen 11 juni 1942.

Skolbarnen utanför småskolan i Kilen 1936. Marianne är den fjärde flickan från vänster.

När småskolan tagits ur bruk 1944, fortsatte undervisningen i folkskolan med åldersblandade klasser ett par år. Läraren hette Martin Lagerström och han hade haft tjänsten sedan 1923. Folkskolans sista verksamma år hade man endast 11 elever i klass ett t.o.m. sex. Elevunderlaget räckte därmed inte längre till så 1946 flyttades undervisningen till Films kyrkskola. Eleverna fick då åka skolbuss till sin nya skola.

*Andersbo folkskola den 2 april 1946. Sista skolklassen, årskurs 1–6.
Sittande från vänster; Lilian Löfqvist, Margareta Edling, Gunnel Vikman,
Vivianne Kindberg, Eivor Mattsson, Ulla Jonsson.
Stående från vänster; Martin Lagerström, Gösta Vik, Rolf Jonsson, Evert Bergström,
Arne Forsberg, Lennart Lagerström.*

Skolundervisning har även funnits på flera platser i Films socken:

Ladugårdens skola..... 1808-1853	Haglösa skola 1868-1955
Söderskogens småskola... 1814-1868	Elglösa skola 1876-1917
Norrtorpens (Elsarbo) småskola..... 1814-1876	Bryttby skola 1876-1948
Stynsbo småskola..... 1814-1876	Bro småskola..... 1917-1955
Norråsens småskola..... 1814-1876	Kyrkskolan Film ..... 1814-2014 (den nybyggda skolan invigdes 1955)

Källor:
Samtal med Marianne Lundin
Paul Norberg: Om Films skolväsen. Minnesskrift 1942

EN VERKLIG HÄNDELSE FRÅN BÖRJAN AV 1900-TALET

Text: Karl-Arne Gille

Händelsen utspelar sig i Österbybruk, i en arbetarkasern som kallades Rosendal. I kasernen bodde sex familjer med varsin ingång. Alla i huset kände sina grannar och man hälsade ofta på hos varandra. I en av lägenheterna bodde Carl Aron Gille och hans hustru Hulda samt deras son Elov. När Elov var cirka sjuttio år berättade han för mig om detta som hänt i Rosendalskasernen, då han själv var i tioårsåldern.

En kväll kommer grannen Gunnar in i köket hos familjen Gille. Han ställer sig mitt på golvet utan att säga något. Ur sin ficka halar han upp en ny och mycket fin klocka. Han håller upp den så att alla kan se hur den blänker. Sedan lägger han klockan på golvet, lyfter på foten och stampar till med all kraft. På golvet ligger det kvar en hög med klockdelar. Gunnar tittar förvånad på förödelser. Han samlar ihop delarna som en gång varit hans fina klocka och stoppar alltsammans i fickan. Därefter vänder han på klacken och går ut utan att säga ett enda ord.

Det pratades mycket om vad som hänt med Gunnar. Efter ett antal dagar fick händelsen sin förklaring. Det visade sig att Gunnar varit i Uppsala och på Vaksala torg blivit erbjuden att köpa en stötsäker klocka. Försäljaren visade att man kunde stampa på den utan att den gick sönder och det var det Gunnar ville visa för sina grannar.

Gunnar fick lära sig hur en klockskojare ser ut och vad en klocka består av!

Arbetarkasernen Rosendal, där det utspelade sig. Hulda och Aron Gille med son.

MUREN VID ORANGERITRÄDGÅRDEN

Text och foto: Ingegerd Bromark

Föreningen Orangeritädgården i Österbybruk bildades år 2003 och är en ideell förening med uppgift att bevara och återställa trädgården till 1800-talets skick. Föreningen har ca 180 medlemmar. Vi har arbetsdagar på tisdagar för volontärer. Det har gett resultatet att omkring 5000 kvm av den totala ytan på 7300 kvm nu är uppodlad. Vi säljer de blommor och grönsaker som blir ett resultat av vårt arbete. Vår målsättning är att visa odlingar från alla århundraden från och med 1700-talet.

Muren längs Orangeritädgårdens västra sida är ca 120 m lång. Muren är ett viktigt inslag i Orangeritädgårdens fortlevnad. Den ger trädgården ett mikroklimat, som gör att växtligheten frodas. Den har ett kulturhistoriskt värde och är från 1700-talet.

Under april månad år 2015 gick två volontärer omkring i trädgården och diskuterade trädgårdens framtid. De kom fram till att muren, som

höll på att försvinna på grund av snö, kyla och regn, behövde restaureras.

Stiftelsen Österbybruks Herrgård gav klartecken till detta projekt och att föreningen skulle stå för allt arrangemang och alla kostnader.

Två representanter från Länsstyrelsen kom på besök för besiktning av muren inför projektstart. Mötet slutade positivt med att Föreningen fick tillstånd att restaurera muren och söka bidrag för detta. Föreningen skulle själv stå själv för 10% av kostnaden. Nu bildades en arbetsgrupp för projektet bestående av representanter från Föreningen och Stiftelsen, en arkitekt och en byggfirma.

Upplandsmuséet besiktigade muren tillsammans med arbetsgruppen och intresserade medlemmar i Föreningen. Upplandsmuséet skickade förslag på olika restaureringsalternativ. För möjligheten till bidrag från Länsstyrelsen måste så mycket som möjligt bevaras av den gamla muren.

Styrelsen för Föreningen beslutade att bidra med 50 000 kr till murens återuppbyggnad och ansökte därför om 500 000 kr. Föreningen fick 440 000 kr i bidrag till restaurering. Dessutom 20 000 kr för antikvarisk medverkan. När

bygget färdigställdes ansökte Stiftelsen om ytterligare 90 000 kr, som godkändes av Länsstyrelsen. Muren skulle restaureras längs den övre terrassen, 1/3 av sträckan.

April år 2016 startade med ett upptaktsmöte i trädgården med Upplandsmuséet och arbetsgruppen. Arbetet skulle påbörjas i mitten av maj och vara klart till den 1 oktober.

Arbetet påbörjades genom att Boris & Son Bygg AB schaktade på utsidan av muren och dikade längs muren. Föreningen plockade bort nät, stolpar och slippers från insidan (mot trädgården).

Österbybruks Åkeri AB röjde bort all sly vid insidan av muren. Man grävde på insidan och utsidan av muren för dränering och fyllde i med makadam. Dasset/förrådet, som stod för nära muren, flyttades för att lämna plats till projektet.

Boris & Son Bygg AB, berättar hur de arbetar med muren:

Snickarna började med att bygga en form med liggande bräder att gjuta i. De "tvålade" sedan in den gamla murens sida med kalkbruk för att alla små håligheter skulle bli tätade. Sönderslagna slaggstenar och tegelstenar slängdes ner i formen.

Därefter sker stöpgjutning: Löst hydrauliskt kalkbruk hälls över sten och skrot (sluring) så alla håligheter fylls ut. Stenarna slogs (stöps) ner i kalkbruket med armeringsjärn, för att bruket skall bli tätt och hålla ihop i formen. När gjutningen kom upp i formens överkant, kom snickarna tillbaka och byggde upp formen några dm. Sedan fortsatte arbetet med att gjuta muren högre.

Stöpgjutning

Murningen skedde med hydrauliskt kalkbruk. Det ersätter cement och gör att bruket blir diffusionsöppet, kan andas och ger bättre hållbarhet. Sand och vatten blandas i kalkbruket. Som fyllnad används gammalt tegel och slaggstensskrot.

Bygget gick vidare och volontärer i Orangeritädgården hjälpte till med det som passade. Murens renovering till ursprungligt skick skred framåt, nu med två murare och en hantlangare. På vissa ställen nådde muren sin rätta höjd. Det skulle bli ännu varmare i trädgården.

Arbetskraften utökades med snickare och murare. Muren slammades genom att man slår kalkbruk och drar med kvast eller putsar längs väggen. Bruksmederna tillverkade beslag och gångjärn till murens blivande grind, som snickrades i gammal stil av Föreningens volontär.

När hösten gjorde sitt intåg kom Länsstyrelsen, Upplandsmuséet, Boris & Son AB och Stiftelsen på besök för att beskåda muren. Föreningen informerade om Orangeritädgården som förening och om ekonomin. Några visade runt i trädgården och berättade om muren.

Sedan vidtog ”taklagsfest” för murare, snickare och smeder. Föreningen bjöd på kaffe och tårta i växthuset.

Slutbesiktning av muren skedde i oktober år 2016. Antikvarisk expert från Upplandsmuséet ansåg att resultatet blev fantastiskt bra.

Vi hade inte kunnat genomföra detta om inte Länsstyrelsen, hade hjälpt oss med den ekonomiska delen. All heder åt arbetsgruppen som gjort detta möjligt för oss.

Ett stort tack till alla som muntrat upp oss i detta roliga projekt!

EXTRA FILMVISNING 1921

Text: Mats Bäckman

Hundraårsminnen brukar uppmärksammas och utgöra en slags milstolpar i historieuppfattningen. Men ibland har händelser en sådan karaktär att de inblandade helst inte vill att de ska uppmärksammas. En sådan händelse har nu ändå uppmärksammas i en nyutkommen bok, och har väckt munterhet i medierna. Det handlar om att det 1921 visades pornografisk film i Gimo och Österbybruk, och att det resulterade i åtal för ”sårande av tukt och sedlighet” – ett av de första rättsfallen av det slaget i Sverige.

Situationen var den att en biografägare från Gävle, Karl Kaeyer, hösten 1921 visat sådan film vid tre tillfällen: 23 september i Österbybruks samlingslokal, 24 september i Gimo nykterhetslokal samt 25 september i Godtemplarordens lokal i Örbyhus. Vid det inledande polisförhöret uppgav Kaeyer att han visat filmen efter den ordinarie filmföreläsningens slut vid 21.30-tiden, för ett slutet sällskap ”på begäran af några män i orten”. Filmen var cirka 10 minuter och hade ”antagligen inspelats i Amerika”. De här extraföreläsningarna bevisades enligt Karl Kaeyer av ett 20-30-tal personer, och lokalen var hyrd för filmvisning. Karl Kaeyer hävdade därför till sitt försvar principen att det var ett slutet sällskap för inbjudna deltagare, och visningen därmed var laglig.

Lokal för filmvisning (nuvarande Unkan)

Det motsägs av vittnesmål där bland annat en person berättade att han fått höra om visningen när han besökt Gimo lanthandel samma dag, och en annan hade fått höra det ryktesvägen. Andra vittnen uppgav att de hade besökt den ordinarie föreställningen, och då fått reda på att det skulle visas ”en rolig film” efteråt och stannat kvar på den. Eftersom extraföreställningen genomfördes direkt efter den ordinarie fanns det en blandad publik med män, kvinnor och barn kvar på plats utanför när insläppet till extraföreställningen tog vid. Vittnesuppgifterna är dock överens om att det bara var vuxna män som deltog i extraföreställningen. Man kan undra vad kvinnorna och barnen i så fall tänkte om detta. Ett av vittnena berättar om att när ljuset tändes efter extraföreställningen upptäckte en man i publiken sin 20-årige son i salongen och ”de hade skämts både för sig själva och honom”.

Rättegången ägde rum 5 april 1922 vid Örbyhusinget (Dombok vårtinget 1922, Uppsala läns norra domsaga). Karl Kaeyér dömdes till två månaders fängelse för att ha visat en film som ”måste anses hava sårat tukt och sedlighet, så att fara för annans förförelse därav kommit” och 50 kronor i böter för att inte haft giltigt tillstånd för filmvisning i Gimo under 1920 och 1921. En skribent i Biografbladet menar att det ”är skada att prygelstraffet är avskaffat”. Det var

Örbyhus tingshus

känsligt för filmbranschen, som anklagades för att fördärva moralen hos kvinnor, barn och ungdom, och arbetarklassen. Lokaltidningarna Arbetarbladet och Gefle Dagblad publicerar korta notiser om domen, men i övrigt är det tyst om saken, fram till nu ...

I programmet Vetenskapsradion Historia i Sveriges Radio P1 den 14 december 2021 uppmärksammades den populärvetenskapliga och rikt illustrerade boken ”Såra tukt och sedlighet” där det här omnämns. Det finns en tidigare vetenskaplig uppsats ”Porren inför lagen. Två fallstudier angående den officiella attityden till offentligt visad pornografisk film 1921 och 1971” av Tommy Gustafsson & Mariah Larsson, två av författarna till den nämnda boken. Uppsatsen är publicerad i Historisk Tidskrift 2009 (och som pdf på nätet) och jag har använt den som underlag för den här artikeln.

Slutsatsen i uppsatsen är att den officiella inställningen har genomgått en radikal förändring mellan 1921 och 1971, medan ”den privata eller personliga inställningen hos vanliga människor har förhållit sig relativt konstant”.

Tystnaden omkring de här speciella filmvisningarna har naturligtvis att göra med att det hela är pinsamt för de inblandade. Föreningarna som hyrde ut lokalerna för filmvisning ville väl inte heller förknippas med händelsen. Man kan också reflektera över hur den offentliga reaktionen hade varit idag. Rättsprocessen hade inte skett på samma sätt, men den allmänna opinionen hade antagligen reagerat på sociala medier. Öppenheten har blivit mer omfattande men det har också upprördheten. Det som var en allmänt känd hemlighet på 1920-talet skulle idag vara en offentlig angelägenhet.

INGEMAR NORDIN – ”KULTURPERSONLIGHET MED MÅNGA STRÄNGAR PÅ SIN LYRA”

Ett porträtt • del 1

Text: Marianne Sparrman.

Allt började i Östervåla

Allt började för 86 år sedan i Östervåla då Fritz och Lilly Nordin 1936 välsignades med tvillingarna Ingemar och Gerd. Pappa Fritz arbetade i ett snickeri, som han sedan övertog tillsammans med en av sina bröder. Mamma Lilly arbetade som sömmerska och sålde tidvis korsetter. Hon hade också konstnärliga intressen, målade, broderade, vävde och knypplade. Ingemar växte upp i något som liknade ”Barnen i Bullerbyn” med pappa, mamma, syster Gerd, släktingar och kusiner. Gemenskapen i den livaktiga missionsförsamlingen i Östervåla var en viktig del av livet.

Musiken kom tidigt in i Ingemars liv

Som treåring satt han i sin mammas knä när hon spelade gitarr. Ingemar sjöng melodin till mamma Lillys improviserade andrastämma. Snart spelade Ingemar ackord på gehör, stående och trampande på ett inlånat orgelharmonium med tangenterna i ögonhöjd, när de sjöng och spelade. Musik och sång förekom ofta i mamma Lillys stora syskonkrets och i missionsförsamlingen i Östervåla.

Ingemars första musiklejare

Redan som 6-7-åring började Ingemar ta pianolektioner i Östervåla musikcirkel. Den koleriske läraren brusade lätt upp inför sin elev, som med tårar i ögonen inte felfritt kunde spela kommande veckas läxa. Den unge elevens strategi blev att i förväg lära sig ett stort antal stycken framåt i läroboken ”Karl Wohlfarts pianoskola”. Resultatet – inga flera koleriska utbrott, snabbt svårare läxor och snabbare utveckling i pianospelets konst.

Som nioåring fick Ingemar pianolektioner av Bertil Larsson, nu musikcirkelns pianolärare och elev vid Musikaliska Akademien i Stockholm. Under tre fantastiska år skedde underverk med Ingemars musicerande. När Bertil Larsson avslutat sin utbildning vid Musikaliska Akademien och sökt annan tjänst efterträddes han av Sven-Erik Johansson som musikcirkelns lärare. Sven-Erik Johansson, då nyutbildad musikedirektör och organist i Uppsala Missionskyrka, ansåg efter första lektionen att ingen lämplig pedagog fanns i Uppsala utan rekommenderade lektioner i Stockholm. Detta var ekonomiskt omöjligt för Ingemars familj och han erbjöds då att i stället spela fiol. Karriären som

violinist blev kort eftersom Ingemar fann det mördande tråkigt, det lät illa och fiolläraren läste tidningar under lektionerna. Ganska snart lade Ingemar pianonoterna på hyllan, eftersom känslan av utveckling upphörde, och började på egen hand spela orgel med pedal.

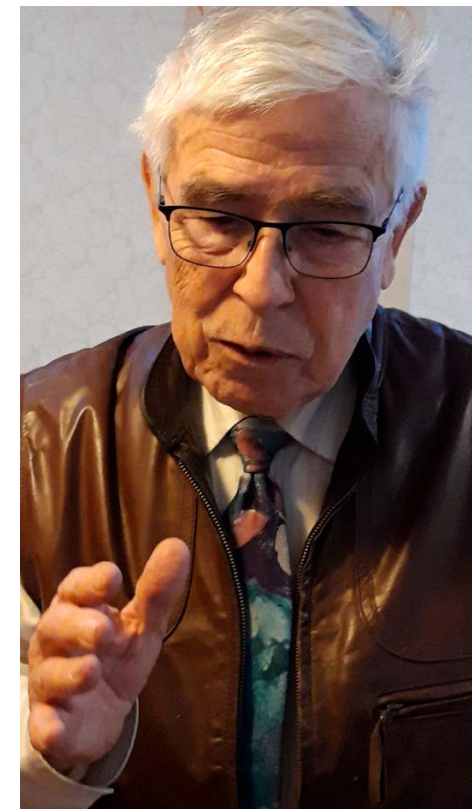
Långt senare korsades Sven-Erik Johanssons och Ingemars vägar då Sven Erik Johansson fick uppdraget att skriva ett tolvtons beställningsverk för konserterande orgel och brasskvintett. Verket framfördes vid flera tillfällen av Ingemar tillsammans med Musik i Upplands brasskvintett.

Orgel - nästa utmaning för 12-åringen

I Östervåla kyrka fanns en större tvåmanualig pneumatisk orgel. Efter några lektioner av kyrkans kantor fick Ingemar förtroendet att hämta kyrknyckeln och på egen hand öva på orgeln. Det var vinter och kallt. I mörkret var han tvungen leta sig upp till orgellådan med belysning bara på spelbordet i en för övrigt helt mörk och kall kyrka. Ingemars familj bodde nu i Missionskyrkans vaktmästarbostad och Ingemar kunde i stället öva på Missionskyrkans orgelharmonium med två manualer, riktig pedal och elektrisk fläkt. Snart kunde han spela alla de 700 sångerna i ”Psalmer och sånger” och fick leda församlings-sången.

Hur renoverar man en piporgel och hur spelar man på den?

Snart var Ingemar med när den gamla 1800-talsorgeln i Östervåla kyrka renoverades och när den pneumatiska orgeln flyttades från kyrkan till Missionskyr-

Foto: Gun-Britt Gunnarsson

kan. Han hade nu två piporglar att öva på och hade fått insyn i orgelbyggnation. De första lektionerna i orgelspel fick Ingemar av kantor Bruno Jansson och han började spela i ”Henry Wemans orgelskola”. Ingemar beskriver det som en kroppens revolution, där helt nya nervförbindelser och hjärnrutiner måste skapas för att kunna spela en självständig pedalstämma som inte följer basstämman i manualen. Han övade och övade och till slut fungerade det nästan av sig självt, det kändes bra och det lät bra. Detta var något annat än att spela orgel till psalmerna.

Kyrkskola, realskola, folkskoleseminarium och kantorsutbildning

Sex år i Östervåla kyrkskola följdes av fyra år i Tierps realskola. För att hinna till realskolans morgonsamlingar och spela orgel åkte han tidiga bussen 06.20 från Carlssons affär i Östervåla.

Efter realexamen följde några år med kantorsjobb och arbete i skogen under tiden som han funderade på framtiden. Kunde en folkskolläraryt utbildning och

kantorsutbildning i förening ge arbete och samtidigt möjligheter att utveckla orgelspelet?

Hösten 1954 påbörjades fyra år studier vid folkskoleseminariet i Uppsala kombinerat med Musikaliska Akademiens kantorsutbildning.

Ingemar tog folkskollärarexamen 1958 som kurstvåa. 1959 avlade han kantorexamen i

*Ungdomsporträtt av
Ingemar Nordin*

Uppsala Domkyrka med domkyrkoorganisten Henry Weman som examinator. Ingemar fick det högsta betyg som Weman delat ut under de 12 år han varit examinator. Weman lade bort titlarna med Ingemar på examensmåndagen och bad honom ta hand om musikandakten i Domkyrkan onsdag samma vecka.

Margit från Tobo, första tjänsten som folkskollärare, militärtjänstgöring och mera musik

Att göra musik tillsammans med andra, ett samspel utan åldersskillnader där alla är behövda, är fortfarande lika viktigt för Ingemar och ger samma känsla som när han som 12-åring spelade piano i orkestern i Östervåla. Studietiden i Uppsala var rik av samspel både på seminariet och i olika kyrkor. Ingemar anlätades som pianist vid olika samlingar också utanför Uppsala.

Det var så han träffade Margit från Tobo. Midsommarafton 1957 förlovade de sig och vigdes midsommarafton 1959 i Östervåla Missionskyrka.

Under 1950-talets andra hälft var Ingemar periodvis anställd som ackompanjator till Artur Eriksson i John Hedlunds Korstågsteam. Långt senare ringde Artur Eriksson när han behövde en pianist och skickade under många år nykomponerad julmusik till ”den romantiske kantorn i Film”.

1958-1960 tjänstgjorde Ingemar som mellanstadielärare i Storvreta och som organist och körledare i metodisternas Johanneskyrka i Uppsala.

Efter bröllopet 1959 flyttade Margit in hos Ingemar i tjänstebostaden i Storvreta. När Ingemar började sin militärtjänstgöring sommaren 1960 flyttade de till Tobo och övervåningen i Margits föräldrars bostad.

15 månaders utbildning vid pansarbilstransportledarplutonen på P10 i Strängnäs väntade. Ingemar fick den sommaren halsfluss upprepade gånger och problem med ledvärk. Han fruktade ledgångsreumatism och såg sin organistframtid hotad av kalla kyrkor och beslöt att bygga en egen liten piporgel för att kunna sitta hemma och öva. Pga ledbesvären blev han omplacerad till stabsbiträdesskolan i Uppsala och kunde största delen av sin fritid bygga på orgeln.

Skolkantorn i Film utvecklar musiklivet i Österbybruk med omnejd

1961 blev kantorstjänsten i Film ledig. Ingemar sökte, fick tjänsten och flyttade tillsammans med Margit till tjänstebostaden. Den nästan färdigbyggda lilla piporgeln fanns också med i flyttlasset. Snart fick han lite skämtsamt höra att det redan funnits en ”tokig orgelbyggare” i trakten, Blom i Norrtorpen.

Ingemar, som kom från ett livaktigt musikliv i Uppsala till Österbybruk, var ung och entusiastisk och ville vara med och bygga upp bygdens musikliv. Barnkören Botulfskören startades och så småningom också Dannemorakören, en vuxenkör, som fungerade både som kyrkokör och fristående kör.

1964 bildades Mellersta Upplands Kammarorkester. Ingemar hade då gjort en inventering av kunniga musiker i mellersta och norra Uppland och bildat en ensemble med stråkar, träblås och cembalo. Den första konserten gavs 13 december 1964 i Österbybruks kyrka. Fram till 1980 repeterade man i Österbybruk. Orkestern är fortfarande aktiv men nu med verksamhet och repetitioner koncentrerade till Uppsala. Vid orkesterns 50-årsjubileum 2014 medverkade Ingemar vid tre orgelkonserter av Händel tillsammans med orkestern.

Ett livaktigt musikliv kräver instrument av god kvalitet. Ingemar samlade in pengar till inköp av en cembalo och en Yamahaflygel. Båda skänktes till pastoratet. Yamahaflygeln placerades i Österbybruks kyrka. Vid invigningskonserten spelade Bengt Hallberg. Cembalon, som var liten och lätt transporterbar, användes vid konserter i olika lokaler allt efter behov.

Betydligt längre tid tog det innan kyrkan tog beslut om nya orglar i kyrkorna i Film och Österbybruk. 1973 invigdes den nya Grönlundsorgeln i Films kyrka. Kontrollant under bygget var Ingemar. 1984 var den nya Menzelorgeln i Österbybruks kyrka monterad, intonerad och stämd. Ingemar var kontrollant och invigningsorganist.

”Hösten 1973 fick Ingemar i uppdrag att för Dannemora kommuns räkning köpa in ”något musikaliskt för framtiden, som kunde bidra till det kulturella livet”. 600 000 kr i en kulturfond räckte till inköp av 5 pianon till skolor och offentliga rum, en konsertflygel av märket Bösendorfer till Österbybruks herrgård och bidrag till att rusta den sk Jenny Lind-flygeln från 1800-talet. Den omsorgsfulla renoveringen utfördes av Ingemar. Båda flyglarna används vid konserter på herrgården. Ingemar är än i dag den som vårdar och stämmer instrumenten.

Skolkantorn i Film som lärare. Läromedelsarbete och teologistudier.

B1-formen i Films skola med två årskurser i samma rum var en stimulerande och utmanande uppgift för Ingemar. Eleverna var under vissa delar av dagen tvungna att arbeta meningsfullt på egen hand. Hur kunde man få dem att tävla med sig själva under instuderingsarbetet?

Ingemar producerade egna läromedel med instuderingsuppgifter till läroböckerna och med tillgång till facit. Snart var han engagerad i ett omfattande arbete på riksplanet av läroböcker och arbetsböcker med kortfattade handledningar. Under några år täckte Bonnierkoncernens undervisningspaket ”Vi och vår värld” med 18 titlar i de fem orienteringsämnena 20-35 % av den totala marknaden i Sverige. Han arbetade också med programserier i religion och musik för mellanstadiet för SR:s Skolradio och utgivning av några bildserier på Norstedts i religionskunskap. För att bygga på sina egna kunskaper i ämnet religionskunskap studerade Ingemar teologisk grundkurs på Hermods brevskola.

Hur var det att vara elev i Films skola?

Så här berättar Gun-Britt Gunnarsson:

”Hösten 1961 började jag fjärde klass i Films skola. Det blev det roligaste skolåret jag någonsin haft. Ingemar var verkligen en annorlunda lärare, han berättade och vi lyssnade, han inspirerade oss och vi fick lösa problem och göra projekt på sätt som vi tidigare inte varit med om.

Jag minns speciellt när vi läste om vikingatiden. Vi fick lägga ut stora papper på golvet i korridoren. Där låg vi och målade med vattenfärger. Vi målade landskap med mycket vatten, mycket hav med vikingaskepp och vikingar.

Jag minns också hans musiklektioner. Han hade köpt in olika rytm- och klanginstrument, bl.a. flera xylofoner. Vi fick sitta i en halvcirkel och göra musik tillsammans. Att spela klangspel gav en mycket speciell känsla. Jag var också med i barnkören. Jag minns att vi var med och spelade in något för ett TV-program. Tänk om det går att hitta i något arkiv. Och så spelade jag tenorblockföljt i den lilla blockflöjtsorkestern och fick också lektioner i pianospel.

Skolåret med Ingemar som lärare var viktigt för mitt eget yrkesval senare i livet. Själva processen, arbetet med att göra projekt tillsammans på ett annorlunda sätt, präglade mig och är något jag burit med mig under mina år som lärare för yngre elever. Under mina första år som lärare använde jag också läroböckerna ’Vi och vår värld’.”

Fortsättning följer i nästa nummer av Nya Dannemorabygden.

REFERENSER

Samtal med Ingemar Nordin

Samtal med Gun-Britt Gunnarsson

Ingemar Nordins minnesanteckningar

SPELMANSTÄVLAN I UPPSALA 7-8 MAJ, 1909

Text: Göran Sveijer

I januari 1909 utsändes ett upprop till upplänningar, företrädesvis till organister och folkskollärare, med avsikt att dessa skulle medverka till att bringa de uppländska spelmännen kännedom om uppropet.

”Uppland, Svea Rikes gamla kärmland, har af ålder varit berömt för sina goda spelmän på fiol, klarinett och nyckelharpa och för den rikedom af gamla folkmelodier, som lefvat och klingat inom dessa bygder. Det ligger i dessa melodier en skatt af verkligt musikaliskt värde. Och för hvarje upplänning, som, inser, hvilken betydelse dessa enkla, friska, karakteristiska, ofta ur folkets eget musikaliska sinne framsprungna melodier haft och ha i folkets lif vid mångfaldiga tillfällen, bör det vara angeläget och kärt att i sin mån medverka till att de icke må glömmas bort, förstummas och dö utan tvärtom må väckas upp till nytt lif och ny blomstring inom våra hembygder lika väl som skett inom flera andra landskap.”(Ur uppropet till tävlingen).

Spelemännen samlade.

Syftet med tävlan var att höja aktningen för våra nationella melodier, att stödja dess utövare uti bygderna, i synnerhet mot de omusikaliska dragspelens mestadels värdelösa och smakfördärvande låtar. Man önskade höra de äldre uppländska låtarna såsom polskor, gammalvalser, brudmarscher, gamla vismelodier, vall-låtar m.m. på företrädesvis fiol, nyckelharpa, klarinett och flöjt. Även andra instrument var tillåtna med undantag av dragspel och munharmonika.

Uppropet var undertecknat av tjugo representanter från landskapets olika delar och från vårt område av O.M. Strömberg, disponent i Österby och ledamot av Riksdagens första kammare.

Följande spelmän med anknytning till Dannemorabygden deltog i tävlingarna.

På fiol och flöjt, totalt 56 tävlande på fiol:

Ivar Mattias Frisk, Lunda Alunda s:n, född i Österbybruk 1890. Uppmuntranspris 3 kr för flöjtspel

På fiol: A Törnlund, Andersby, Dannemora s:n född 1873.

På nyckelharpa totalt 36 tävlande:

Jan Erik Fors, Upplanda Tegelsmora s:n född 1859 i Uddarby Dannemora s:n, extrapris 3 kr.

Per Helligren, Norråsen, Films s:n född 1850.

Jonas Spets, Knaby Morkarla s:n född 1842. extrapris 3 kr.

Johan Petter Strömberg, Tobo född 1858 i Rönnvik Films s:n.

Karl Magnus Svensk, Österbybruk Films s:n född 1873, extrapris 3 kr.

Karl Adolf Österberg, Österbybruk Films s:n född 1842.

På klarinett totalt 8 tävlande:

Anders Gustav Jansson, Knypplan Dannemora s:n född 1871 Gillbärga Tolfta s:n

Jan E Jansson, Gillbärga Tolfta s:n född 1839 i Myra Dannemora s:n. 4:e pris 4 kr.

Deltagande spelmän boende utanför Uppsala erhöll reseersättning för tredje klassens tågresa och enklare kost och logi. Spelmännen guidades i grupper runt i Uppsala och visades de mest sevärd byggnaderna och föremål som staden och universitetet hade att offentligen erbjuda såsom domkyrkan, universitetsbyggnaden, zoologiska museet, botaniska trädgården o.a.

Varje spelman fick spela 3-4 låtar, ibland fler. Utöver själva tävlandet hölls det 4 st. utsålda konserter fredag, lördag och två på söndagen med utvalda delar av de tävlande.

Prisutdelning ägde rum direkt efter lördagens konsert i universitetets försal med tal av Greve K Hamilton, prisutdelare var ärkebiskopinnan Ekman.

Nyckelharpspelmannen häradsdomaren A.G. Jansson i Österlövsta tackade alla för spelmännens räkning. Förstapristagarna i de olika klasserna spelade var sitt stycke. OD-kören sjöng en sång varefter prisutdelningen avslutades med att unisont sjunga ”Du gamla du fria”.

Följande förstapristagare var av totalt femtiofyra priser.

Första hederspris för gamla spelmän fiol 20 kr.
Per Person Menlös, Hedesunda.

Första pris fiol 50 kr
August Bohlin, Skuttunge

Första pris Nyckelharpa 30 kr.
Erik Gustav Englund, Tierp

Samspel 20 kr
Johan och John Schedin, Nora, klarinett och fiol.

Klarinett 40 kr
August Ferdinand Frank, Fittja

Sammandrag från artikel skriven av Sam Larsson, De uppländska spelmanstävlingarna 1909.

STORA GRANEN VID GAMLA SKOLAN

Text: Gun-Britt Gunnarsson

En sen eftermiddag i mitten av november 2020 då jag körde uppför backen från Torget mot Biblioteket i Gamla skolan, fick jag till min förskräckelse se att den gamla granen låg i delar på marken. Den hade blivit fälld och uppsågad. Det gjorde ont i mig att se den mäktiga, stora och starka gamla granen i detta skick.

Den har varit ett landmärke vid Gamla skolan hur länge som helst. Skolan stod klar 1903, kanske var granen lika gammal eller ännu äldre.

Torsten Randberg som gick i Gamla skolan under första delen av 1940-talet, minns att granen var stor redan då. Den var riktmärke när man spelade brännboll. Man slog ut från västra delen av skolgården och lyckades man slå ända till granen, då skulle man hinna springa varvare. Det var förbjudet att klättra i granen, så det gjorde vi inte, fortsätter Torsten. Det fanns en lärare ute på skolgården, och då vågade man inte.

Sture Hogmark sörjer granen. ”Den klättrade vi mycket i, det gällde att komma upp bara!” Han och tvillingbrorsan Esbjörn växte upp och levde sina första 11-12 år i en av lärarbostäderna bakom skolan. De gick också i Gamla skolan i början på 1950-talet, men hade inte sin pappa John Hogmark som lärare. Under skoltid klättrade man inte, men desto mer på fritiden och sommarloven. Sture minns inte att föräldrarna opponerade sig mot det. Då var det fler grenar längre ner på stammen. Sture har också starka minnen av brännbollsmatcherna på skolgården, man siktade på att slå förbi granen.

Själv har jag arbetat en kortare tid i Gamla skolan, en härlig byggnad med rymliga salar. Nog får jag erkänna att jag sett några killar ta sig en bra bit upp i granen, innan någon lärare lyckades ropa ner dem.

Inga-Lill Ericsson (född Lager) gick hela lågstadiet i Gamla skolan och lekte mycket vid granen. Det var också där man stod och räknade i kurragömma. För killarna var det en sport att försöka ta sig upp. Som vuxen kom hon tillbaka som lärare. Fortfarande utgick många lekar från granen och lusten att klättra fanns förstås även hos nya generationer av elever. Granen var också en ståtlig infart till skolan.

Sista året som Gamla skolan tjänade som skollokal arbetade Anna Frisk där med en klass ettor uppe på övervåningen. Barnen lekte mycket under 'Stora granen' och förundrades över hur hög och mäktig den var, precis som Annas pappa Tommy när han var elev på 1940-talet. Anna och hennes elever fick 2014 uppleva den sista skolavslutningen vid Gamla skolan. De eleverna slutar nian

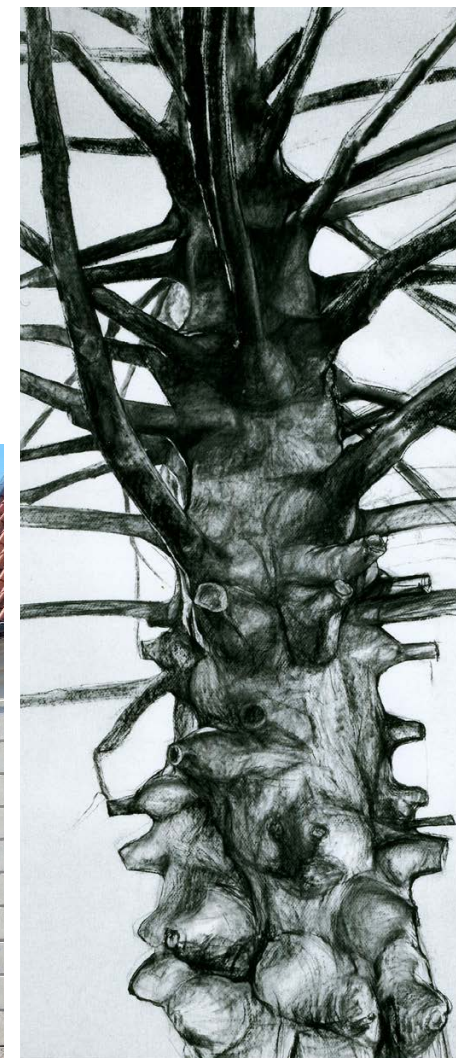
2022. Tess Rask minns "Jag och min vän Agnes brukade alltid äta barrskotten. Dom va syrliga och goda."

Hur gammal den stora granen blev verkar ingen veta. Även om granar kan leva länge med röta, så vågade man från kommunens sida inte ta risken att någon skulle komma till skada den dag granen föll. Med hjälp av en sky-lift kvistades de grova grenarna av och till sist kapades stammen. Tack vare en bild som Christer Ohlström tog, har vi kunnat uppskatta åldern till 130 år, plus minus tio.

Konstnären Ingvil Stille, Ersta Tierp fastnade redan 1992 för den stora granen, i samband med att hon hade ett uppdrag för landstinget att bevaka fyra

olika bruk. Hon älskar träd och hon fotograferade granen och gjorde två stycken drygt två meter höga teckningar i svartkrita av den knotiga stammen. Nog borde en sådan bild finnas i Österbybruk!

Har du minnen av granen eller vet du mer om dess historia? Hör gärna av dig! Jag tog vara på en kotte.....

Ingvil Stille, *Granen*, 1992.

IHJELSLAGEN I DANNEMORA GRUVA

Text:

Lena Söderström

Kolteckning Lena Söderström.

Av en tillfällighet flyttade jag till Tobo för några år sen, utan att veta att jag på något sätt hade någon anknytning till området sedan tidigare.

Vid ett besök vid brännstålsugnarerna i Österby, kom Claes Gille och jag att tala om min eventuella anknytning till området genom släktingar vid namn Dubois där flera hette Mårten.

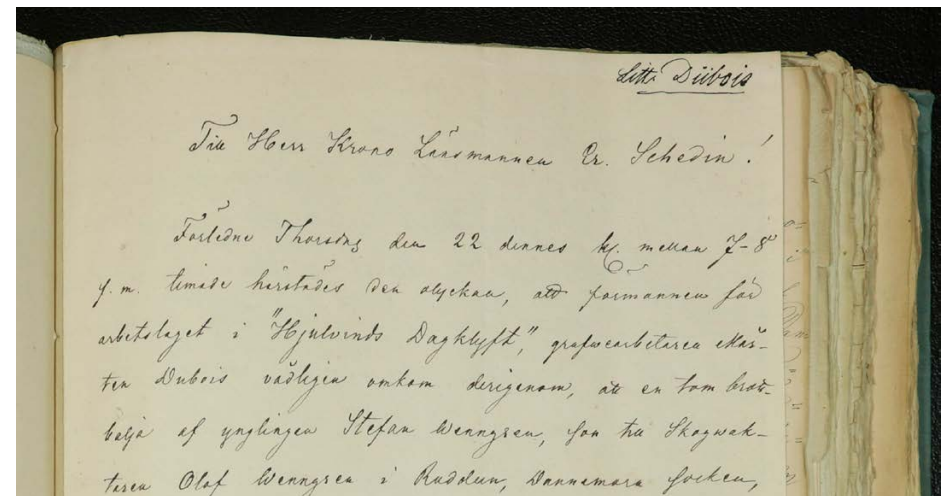
Claes sa att han kände igen namnet Mårten Dubois och sett att de hade varit gruvsdrängar i Dannemora Gruva och bott i Mumsarby. Han hade dem i sin databas och i slakten Gille.

Jag hittade alla gubbar som hette Mårten bakåt, men fastnade på en Mårten Dubois född 1816 i Dannemora som hade dödsorsak: ”Ihjelslagen i Dannemora Gruva 1858” Detta måste jag undersöka, tänkte jag!

Genom Uppsala Landsarkiv har jag kunnat kolla upp saker och ting. Dessvärre så blev det till att läsa domboken, vilket inte alltid är så lätt, men efter träning och lite hjälp så gick det ganska bra. Historien rullades upp...

”Till Herr Krono Länsman Er. Schedin!

Förledne Thorsdag den 22 dennes kl mellan 7-8 f.m. Timade härstädes den olyckan, att förmannen för arbetslaget i ”Hjulvinds Dagklyft”, grufarbetaren Mårten Dubois vådligem omkom derigenom, att en tom brukbalja af ynglingen Stefan Wenngren, son till skogvaktaren Olof Wenngren i Ruddun, Dannemora Socken, nedkastades från uppfodrings-lafven på arbetsrummets botten, der Dubois, som jemte 2:ne kamrater war sysselsad med grufwe-arbete, af den nedfallande balja treffade så våldsamt, att han ögonblickligen afled, efterlemnade enka ock 5 minderåriga barn. Som Wenngren nämnde dag war anställd såsom körswenn för de hästar, med hvilka bruk-uppfodringen utur ofwan nämnda arbetsrum bedrefs ock sakdes icke hade något att skaffa med baljarne i lafwen, så kan olyckan icke anses hafwa uppkommit genom våda eller någon under hans försaka arbete shedt ovarsamhet, utan återsstår det att utreda i hvad afsigt Wenngren, under ett tillfälle då ingen annan person fanns i lafwen närvarande, lemnade sina hästar för att utkasta baljan öfwer lafstocken. Om någon tanke får förutsätter vid detta olycksbringande tilltag, så torde det hafva varit den, att baljan medelst de i hufvudrings kedjorna befintlige krokarne var fästade vid uppfodringshåan i hvilken händelse den skulle hafva

blifvit på denna sistnämnda hängande utan att till botten nedfalla. Men då försummelsen att härom göra sig färwistad innan baljan utkastades icke kan ursäktas hos en nära 19-årig person, som dessutom många gånger förut warit såsom arnd körare begagnad och i sådan egenskap otwifwelagtigt haft hafare komma i erfarenhet af nödwändigheten att vid ett arbete af den farliga beskaffenhet som grufwebrytning ock det ha hörande förrättningar ingtaga att den försigtighet ock omtanke, som det står i människomagt att Krono Befallningsmannen få öfwerlemna denne sak till lagligt beifrande och torde, vid den undersökning, som af denna min skrifvelse blifweren följd, följande personer böra inkallas till upplysningars afgifwande nems Herr Grufvefogden C. G. Grafström, Herr Gruf Stigaren C. Stojje, grufv-arbetaren Eric Wenndin och Anders Danngren, Skrädaren August Lönnbom och u. Anders Kjellström samt gratialisten Jan Norrman.

Dannemora Grufvor den 24 Apr 1858.

På Grufwe Styrelsen vägnar

J Beronius”

Det som skedde var att man gjorde en noggrann obduktion på Mårten Dubois, den 4 maj 1858, med ett noggrant protokoll på många sidor, här kommer utlåtandet:

”De vid Bergstingen och liköppningen af grufarbetaren Mårten Dubois döda kropp anmärkta företeelser nemligen skadorna å hufvudet venstra armen, högra benet och högra nyckelbenet samt de nämnda ställen anmärkta blodutådringarna – ådagaläggas:

1 att denna skader blifvit den döde under lifstiden genom något häftigt yttre wäld tilltagande och

2 att döden warit en följd af upphäfd hiernverksamhetorsakad af hufudskålen dennes sönderslagning, - hvilket jag ej allenästa på min aflagda läkared, utan ock med denna men edeliga förpligtita: tal tack mig Gud hjelpe tia lif och själ bekräfter

Gimo den 7 Mai 1858

Joh Fred Svedberg”

Rättegången

En rättegång skedde den 24 maj 1858 då ynglingen Stefan Wenngren berättade att han, nu 19 år gammal, är född i Ruddun, Dannemora socken, av föräldrarna Skogvaktaren Olof Wenngren och hans numera avlidna hustru Anna Wenngren,

att han vistats hemma hos föräldrarna och fortfarande ännu vistades hemma hos fadren, att han blifvit nattvard delaktig, att han bevistat sockenskolan, är något skrivkunnig, att han det senaste året tillfälligtvis varit anställd såsom vindkörare vid Dannemora Gruvor samt att han icke varit för brott tilltalad.

Stefan Wenngren den 22 nästlidne april varit anställd såsom körare i Hjulvinds Dagklyft där malmen hissades upp utur gruvan.

Sedan upfordrings tunnan kommit upp och malmen blifvit urstjälpt, och den person, som varit anställd i laven, gått iväg och inte återkommit. Wenngren hade inte förmått hålla emot vinden, utan gått ifrån hästarna och begivit sig till laven, där han skjutit ut tunnan, som stått på lavstocken, så att tunnan blifvit stående, med ena kanten på sagde stock, vilande utåt gruvan, varpå Wenngren ännu en gång skjutit till tunnan, som då slutligen ifrån laven fallit ner i gruvan. Tunnan skall vara fäst vid lina och krokarna i tunnans öglor, men enligt Wenngren så måste de ha hoppat ur sina fästen när han skjutit ut tunnan mot kanten.

Åklagaren frågade om ej Wenngren skriket ner i gruvan för att varna de andra i gruvan när tunnan föll, men Wenngren sa att han begav sig tillbaka till hästarna. Han kunde inte erinra sig, huruvida han i närheten skriket, och inte blifvit häpen, utan han åter sprungit ut åt laven, och sett ned i gruvan och funnit Dubois vara ihjälslagen. På fråga av åklagaren, vad anledningen var att han, efter att ha skjutit ut tunnan och gått ifrån laven, begivit sig dit tillbaka varit den, att Wenngren, då han kommit in i vinden och sett ut åt laven och att krokarna varit tomma och velat underrätta sig, vart tunnan tagit vägen. Anders Sundberg, som emottagit tunnan i laven, sa att han, efter det tunnan blifvit urstjälpt och åter upprest emot lavstocken, hakat fast densamma vid linan. Grufvogden C G Grafström och Grufstigaren C Stojje, vilka blifvit inkallade för att i målet höras, de inte hade andra upplysningar att meddela, än att de straxt innan olyckshändelsen gått förbi körvinden och att de inte funnits andra personer, än den tilltalade Wenngren och Anders Sundberg, vilken senare gått ut från vinden för att samtala med Grafström och Stojje om erhållande av hjälp för bergets bortskjutande.

Grafström och Stojje, ansåg att då linan varit så högt uppkörd, att tunnan kunnat hängat ute linan, stödjande botten mot lavstocken, det varit omöjligt att tunnan kunnat komma lös från krokarna, utan hade enligt deras förmenande, troligen gått till så att tilltalade Wenngren, utan att efterse att krokarna varit påhakade, utan skjutit tunnan ut åt gruvan, vilken Grafström och Stojje uppgav vara endast 8 å 10 famnar djup. Härpå begärde åklagaren vittnesförhör med inkallade grufarbetaren Erik Wenndin, Anders Danngren, August Lönnbom, unge Anders Kjellström och Jan Norrman.

Erik Wenndin hade inte någon vidare upplysning i målet att meddela, än att han varit nere i gruvan, stått utmed Dubois, då tunnan träffat denne, som

ögonblickligen avlidit, samt skrikit till när tunnan kommit i luften för att varna de andra, men att varken han eller Dubois hunnit undan från stället.

Anders Danngren som varit nere i gruvan, såg tunnan i fallet och skrikit till för att varna de andra, men visste inte vem som förorsakat tunnans nedfallande. August Lönnbom som varit sysselsatt med malmskrädning, och sett att Wenngren en gång gått ut åt laven, och röra vid tunnan, straxt efter det tunnan fallit ned i gruvan, hört Wenngren yttra: ”Herre Jesus, nu blef Dubois ihjäl!” då Wenngren redan vänt sig för att begiva sig tillbaka till hästarna. Att Wenngren varit hos hästarna då tunnan föll vore falskt, tilläggande August Lönnbom. Anders Kjellström hade inte fäst någon uppmärksamhet vid Wenngren förrän han återkommit från laven och slående ihop händerna, yttrat att Dubois blivit ihjälslagen.

Han såg inte Wenngren röra vid tunnan och hörde inte när den föll ned till botten av gruvan, inte heller något samtal vid olyckshändelsen mellan Wenngren och Kjellström ägt rum samt att han sett Sundberg uppehålla sig i laven, men inte om han tagit emot tunnan eller efter det tunnan blivit utstjälpt, åter påhakat krokarna, Kjellström lade slutligen till att då olyckshändelsen skedde var det inte någon annan än Wenngren i laven. Vittnesberättelserna, upprepade, vidkändes av vittnerna, vartefter åklagaren begärde uppskov för att få Norrman och Sundberg, i synnerhet den senare, kunna upplysa om krokarna varit påhakade eller ej.

Åklagaren anhöll om att uppskjuta ransakningen till nästa i Tingslaget infallande lagtima Ting och första rättegångsdagen. Tinget avlystes och Nämnden hemförlovades.

1858 den 10 juni

§ 16

– referat och dom

Åklagaren begärde vittnesförhör med Gruvarbetarne Anders Sundberg och Jan Norrman

Jan Norrman: befunnit sig i närheten utanför vinden, inte sett när baljan fallit ner i gruvan, eller vem som varit orsaken, att Wenngren kort efter olyckshändelsen kommit till Norrman och omtalat det Dubois blivit ihjälslagen, ingen person varit då synlig i laven.

Sundberg: att han ensam varit anställd i laven, dit malmen från gruvan uti baljan upphissad. han mottagit den balja, som sedermera tillskyndat Dubois döden. Efter att ha stjälpt ur baljan med upphämtad malm, ordentligt hakat fast baljan å uppfordingslinan samt krokarna, baljan blev så stående på laven med lutning inåt densamma. Sundberg avlägsnade sig för att i något ärende samtala

med Gruvfogden Grafström. Då Sundberg kommit till stället, var baljan borta och Dubois redan död, samt att Wenngren visat mycken förskräckelse. Berättelserna upprepades och vidkändes av vittnena.

Åklagaren överlämnade nu målet till Häradsrättens prövning, under yrkande, att Wenngren, vilken inte för sitt arbete skall, haft något att i laven beställa, måtte för den av honom vid baljans nedskjutande ålagda vårdslöshet, till följd att Dubois ljugit döden,

Utslag

1858 den 26 Juli finner Härads Rätten (med aresade jemväl å vad i övrigt i målet förekommit) Wenngren ej kunna svårare anses, än att han i förmåga af 29 Cap 2§ MB fälles att utgiva vådabot 20 dal silfvermynt med 10 Ruf Rent, målsägandes orsak, eller i brist av tillgång till böter i stället undergå 7 dagar fängelse vid vatten och bröd, varjämte Wenngren förpliktas ej mindre och gottgöra i målet avhörde vittnen, Eric Wenndin, Anders Danngren, August Lönnbom, Anders Kjellström, Anders Sundberg och Jan Norrman med 75öre till var än och ersätta kostnaden för den å Märten Dubois död kropp verkställda läkarbesigtning, skolande kostnaden därför, om Wenngren ej förmår densamma gälda, gottgöras av för sådant ändamål vaslagne allmänne medel, Dock varde jämlikt 25 lass 5 § RB, detta Utslag Kongl Majts och Rikets Svea Hofrätts prövning och skönskådan understäldt.

Besvärshänvisning i depon. Böter.

Som något vidare mål ej förekom avlyser Tinget.

År och dagar som ovan På Härads Rättens vägnar

C. F. Svedelin

Texten är avskriven ur Dombok AI:25 1856-1860 Olands Härad Film & Danemora Tingslags Häradsrätt.

Stefan Wenngren klarade väl sej undan med sin unga ålder och oförstånd att inte utföra det arbete Sundberg borde gjort.

FRAMTIDSBERÄTTELSE

– under hösten 2021 inbjöds årskurs 5 i Österbyskolan att skriva berättelser om framtiden.

Detta fick eleverna som bakgrund

Dannemora hembygdsförening sysslar ju mest med sådant som hände förr här i vår närmiljö.

Vi arbetar för att bevara minnena för att nya generationer ska få veta hur det var förr. I tidskriften Nya Dannemorabygden kan man läsa om gamla tider, hur platser har förändrats och vad människor ägnat sig åt.

Men tänk om man kunde se in i framtiden och berätta om vad som skulle kunna hända då! Det är här som ni i 5:an kommer in! Vad kommer att finnas kvar, vad kommer att förändras, vad kommer människor i vår bygd att göra och tänka?

Här är några av deras berättelser.

DEN HÅRDE JOBBAREN VILGOT

Text: Vilgot Fagerlund

Vilgot är 19 år gammal och han är en hård jobbare i Dannemora gruvan. Han är väldigt fattig. Den här dagen tror Vilgot kommer bli en vanlig dag i gruvan men det han inte vet kommer att ändra framtiden för både honom och för Österbybruk och Dannemora!

Han började med att hoppa in i crompabilen och han åkte superfort genom marken, rakt ner i den 8-sitsiga crompabilen. Han flög 500 meter ner genom jorden och klev ut och letade upp sin hangadrill. Han hade nummer 69. Sen började Vilgot hacka in i malmen men efter en stund så råkade han sätta hangadrillen i en sten och när stenen sprack så kom något rosa fram ur den! Vilgot tog hastigt stenen och la ner den i fickan och sedan fortsatte han att jobba och ta upp massa malm.

Vilgot kunde inte sluta tänka på den rosa stenen och han undrade verkligen var det var och hur mycket den var värd? Han flöt i tankarna och blev distraherad. Då såg chefen att Vilgot gjorde fel när han hackade och då blev chefen arg och hotade med att sparka den hårde jobbaren Vilgot. Vilgot sa att han skulle skärpa sig och efter 9 timmar var han klar! Det hade vart en lång dag och när han kom upp la han tillbaka hangadrillen och börja gå hem, det tog ungefär 10 minuter.

Vilgot tog av sig sina kläder och gick in i duschen och när han kom ut så tog han på nya kläder och la de gamla i tvätten. Kläderna måste vara rena om man ska ha dem i gruvan. När han tog på sig byxorna ramlade en sten ut med något rosa. Då kom Vilgot ihåg det rosa han hittat i gruvan!

Nästa dag sjukskrev Vilgot sig från gruvan och började hacka upp stenen. Efter en timme fick han ut det rosa ur stenen! Han sökte och sökte, men hittade inte var det var för något han hittat så han kom på ett namn på sin rosa sten. Namnet var ”Ropengis” och det var en sorts kristall!

Ropengis

Vilgot försökte verkligen hårt för att få in den på någon auktion men folk trodde att stenen var fake. Efter tre år höll han på ge upp men så fick han svar från en stor auktion. Vilgot skulle skicka stenen med posten till auktionen. Budet börja på 256 miljoner kronor och slutade på 420 miljarder!

Vilgot var superglad! Mycket av pengarna gick till skatt men det första han gjorde med pengarna som blev över var att köpa in massa nya grejer till gruvan. Sen sa han att de som jobbade där skulle gräva lite utanför det vanliga området för att också hitta Ropengis. Efter det flyttade Vilgot iväg någonstans och så var han borta, ingen visste vart han var någonstans!

MORKARLA

Text: Harry Sandberg

Året var 2121 jag satt på en låda som drevs av en elmotor. Jag svängde in på en gammal väg. Vägen hade gått sönder efter alla år. Jag tror att det kallas oljegrus, men jag är inte säker. Jag guppade över en gammal tåggräls. Jag tyckte det såg konstigt ut för jag var van med svävande el tåg. Jag såg en gammal sliten skylt som det stod ÅBY på.

Jag tänkte: "Här kan det inte vara någon slags by, här är det ju helt igenväxt". Krokiga vägar var det i alla fall. Jag såg på ett träd extra noga. Det stod inristat ÅBY 132. Jag åkte vidare. Det kom plötsligt en trevägskorsning. Jag tog den väg som svängde vänster. Direkt när jag fick kontroll på ratten så såg jag en gammal byggnad som såg ut som en kyrka. Jag blev faktiskt förvånad när jag såg folk ute som såg ut att rensa rabatter.

Det fanns ett litet hus helt ensamt bredvid vägen. Jag stannade min låda och frågade om vad stället hette. Det hette Söderby. Jag åkte upp på storvägen igen och åkte förbi en fin by som heter Knaby. Jag kände att jag skulle gärna bo där.

Jag kände en skön känsla när jag skulle sova eftersom jag hade utforskat våra gamla samhällen. Jag kunde inte riktigt sova den natten. Jag kände någon slags pirrig känsla i kroppen. Dagen efter så var jag jättetrött efter natten. Jag gick till skolan. Alla blev skjutsade av sina föräldrar. Men jag hade inga, Jag hade aldrig träffat dem.

Första ämnet var NO. Vi skulle ta något DNA test, så man skulle kunna se hela sitt släktträd. Jag slickade på pinnen och fick ett svar. Jag var helt chokad när jag såg var mina föräldrar bodde. Dom bodde i Söderby! Tack!

DEN CHOCKANDE UPPLEVELSEN

Text: Jack Pihlajainen Svensk

En vanlig dag så ska någon gå och handla. Han heter Jack. Han var en zoolog, de forskar djur. När han gick in i affären så började marken skaka. Alla var chockade. Jack föll omkull och slog till huvudet. Han var medvetslös. Nån timme senare så vaknade han. Han hade ont i huvudet. När han satt sig upp så var det mörkt i rummet och det låg gamla skelett på golvet. Han ställde sig upp.

"Hallå? Är det nån här?"

Han bemöttes av tystnad. Han gick runt i rummet. Det fanns ett trasigt fönster som det växte rankor på. Han gick mot fönstret. Han stannade framför fönstret. Han var osäker på om han skulle försöka dra ner rankorna. Han bestämde sig för att göra det. När han drog i rankan så flög det fram en svärm av nånting. Jack hann inte se var det var för han föll omkull av chocken. De pep om och om igen. Volymen ökade varje sekund.

Jack förstod att han måste ut. Han kravlade längs med en vägg. Han nådde änden av väggen. Han såg en spricka i väggen som han kunde få plats i. Han kröp in i sprickan och han kom igenom sprickan. På andra sidan var det en

massa skåp och stolar. Jack dök mot ett skåp och tog tag i den. Han drog det mot sprickan och nu hörde han inte de högljudda varelserna längre.

Han var livrädd och chockad. Han tänkte att det måste ha varit någon slags robot för han kände inte igen varelserna. Efter ungefär två timmar så somnade han. När han vaknade så hade han ont i ryggen. Han sov väldigt obehagligt på ett stengolv. Han satt sig upp och lyssnade efter varelserna som terroriserat honom dagen innan. Han hörde dem inte så han gissade på att de inte var där.

När han drog undan skåpet så var det tyst på andra änden av sprickan. Han kröp igenom sprickan men när han tittade upp i rummet han kommit in i så såg han dem igen! De hängde upp och ner som fladdermöss gör. Jack kröp så tyst som han kunde till fönstret och kröp ut.

En del av rankorna hade fallit ner dagen innan, då när de pipande varelserna forsade in i rummet. När Jack kom ut så såg han något oväntat. Det var trasiga, gamla byggnader. Det såg ut som hans gamla stad Österbybruk, men allt var i halvtrasiga ruiner! Han tittade runt. Han såg en gammal kiosk, han gick dit. När han var vid kiosken så såg han... tidningar. Han tänkte att han kunde få reda på vad som hade hänt. De flesta av tidningarna var trasiga och hade hål i sig.

Jack tittade på tidningarna. Han fick syn på en tidning som var hel. Han läste på den. "Ryssland bombar länder utan anledning" det stod att tidningen han läste publicerades 2030, den fjärde november. På en annan tidning stod det att Ryssland bombade Sverige, men i processen så störtande ett par flygplan i Ryssland som transporterade bomber. 96% av mänskligheten utplånades av bomberna.

Plötsligt hörde Jack något morra. Han vände sig om och då hoppade ett stort rovdjur på Jack och dödade honom.

ISBANETÄVLINGARNA PÅ 1950 OCH 1960-TALEN.

Text: Christer Wahlström

På sjoisarna i Uppland samlades många åskådare för att se bil- och MC-förare tävla på en plogad rundbana. De flesta förarna kom från trakten och var kända av publiken. Det ökade naturligtvis intresset och det kom ibland 2000-3000 åskådare. I vårt område kördes det på Stordammen, Gruvsjön, Filmsjön, Tegelsmorasjön och Vendelsjön. Det första omskrivna loppet gick 1951 och i det segrade Hans Isaksson, Österby och Bertil Söderström, Vigelsbo i var sin MC-klass. Andra kända deltagare var Nils Bromark, Nisse Johansson och Sivert Eklund på MC och med bil Tore Nordgren.

Året därpå, 1952, samlades det 1000 personer på Stordammsisen. Det var mest motorcyklar så här i början av 1950-talet. Pelle Wall vann sin klass och Sivert Eklund segrade i 500cc-klassen. Det ska nämnas att Sivert var småväxt och körde en tung MC, men han hade ett utmärkt balanssinne.

Vi hoppar nu fram i tiden till 1955, då två blivande toppförare visade upp sig. Det var Ove Bromark som vann sin bilklass med Volkswagen och Rune Wickman på MC som vann över storfavoriten Stig "Tuskö-Tarzan" Svanberg. Rune gick senare över till bilklassen och var med i toppen i minst tio år.

På Gruvsjön kördes det 1956. Med en titt i startlistan, som finns på Hembygdsarkivet kan man se några kända Österbynamn. Rune Wickman vann som vanligt sin klass. Andra startande på MC var Bo Jansson, Bror Svenander, Cenneth Lööf, Henry Sundman och Kurt Bennbom. Andra kända namn i bilklasserna var Kalle Apelkvist, Ove Bromark, Uno Pettersson samt Nils och Gösta Bromark.

Så fortsatte det i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet, oftast med Ove, Rune och Henry Sundman i toppen. Klassen MC med sidovagn blev större med åren och en publikfavorit. Då kom Lasse Johansson från Film med i leken och senare kusinerna Stig, Olle och Erik Johansson och gjorde många fina körningar. I början av 1960-talet dök det upp tre nya namn i resultatlistorna. Det var Leif Stark och Erik Karlsson från Film och Göran Palmqvist från Dannemora. De här åren började man använda dubbdäck i trafiken och även på

isbanetävlingarna. Den odubbade klassen fanns också kvar och en del förare körde i båda klasserna och skiftade hjul mellan heaten.

Bilarna blev vassare och vassare. Österby hade sin mästerttrimmare Henry Sundman som fick bra fart på sina DKW- och SAAB-motorer. En annan som måste nämnas är Ebbe Hansson från Östhammar som vann många heat med sin vassa SAAB. Även Cenneth Lööf och Göran Palmqvist hade bra fart i sina VW-motorer. Värsta specialbilen hade Rune Eklund från Film. Det var en Citroën "Padda" med två motorer. En fram och en bak. Bilen blev således fyrhjulsdriven och svårslagen.

1967 var det premiär för damklassen. De två mest framgångsrika var Maria Lööf och Ingrid Högman.

Som sista heat på tävlingsdagarna kördes ett lopp i bilar med långa isnabbar. De hade ju bra fäste i isen så det blev höga farter. En som ofta var med i toppen var Henry Sundman. Mot slutet av 1960-talet hårdnade konkurrensen när en del av rallyeliten ställde upp i loppet. Den som hängde med bäst och även utmanade t.ex. Björn Waldegård var Göran Palmqvist med sin vassa folkvagn. Av olika orsaker minskade tävlingarna på sjoisar i början av 1970-talet. Man plogade istället upp banor på landbacken på andra ställen i Uppland.

Vi som besökte tävlingarna får verkligen berömma Films SK och IFK DÖ för välordnade och trevliga arrangemang. Det var roligt för oss motorsportintresserade att under många år få komma och se och heja på våra lokala motorstjärnor.

Citroën – Paddan

GATUNAMN

– ARVID LINDMANS VÄG

Text: Gun-Britt Gunnarsson

En Orts gatunamn kan ofta berätta något om platsens historia eller om personer som på något sätt förknippas med platsen. Det gäller även Österbybruk. I detta nummer tar vi upp Arvid Lindman, en man som blev svensk statsminister – två gånger.

Men vem var Arvid Lindman?

Arvid Lindman var inte 'bruksare' och hade inga rötter i trakten. Han har förmodligen aldrig varit i området där hans gata ligger. Han arbetade inte i Österby. Det gjorde däremot hans far Achates Lindman och hans storebror Sigurd (Sigge).

I den här artikeln berättar jag om familjen Lindman och om kopplingen till släkten Tamm och deras bruksrörelser. En koppling som varade i ca 80 år. Låt oss börja med Arvids farfar, Salomon Lindman. Han var prästson från Västergötland som blev ryttmästare. Han hade deltagit i krig mot Napoleon i Tyskland och hamnat i fransk fångenskap under tre år. I Tyskland hade han träffat sin blivande hustru, Lovisa Dorothea von Röper. De gifte sig 1811 och drog sig tillbaka som jordbrukare i Västergötland, men kom så småningom att hamna i Motala. Det var där som Achates föddes 1826, som yngst av sex barn. Salomons önskan var att sonen skulle bli militär, men det gick inte pga ett skadat ben. Istället för högre utbildning skaffade den då 17-åriga Achates arbete som bokhållare vid Vigelsbo gruvor 1843. Det blev inledningen på ett långt och nära samarbete mellan släkterna Lindman och Tamm. Per Adolf Tamm fick, som delägare i Vigelsbo gruvor, tidigt upp ögonen för den unge bokhållarens duglighet. Achates hade en praktisk begåvning och lärde sig snabbt de grundläggande principerna för bergsbruket och järnhanteringen. PA Tamm gav honom nya och mer ansvarskrävande uppgifter. Redan två år senare flyttade Achates som skrivare till Österbybruk och står som boende i Kontoret (idag Långgatan 7). Troligast är att han bodde i gårdshuset, där skrivarna och bokhållarna brukade bo.

1850 flyttade den dåvarande bruksinspektoren Löwenhielm till Stockholm. Achates Lindman blev då befordrad till ny bruksinspektör, 24 år gammal. Året

Foto: Gun-Britt Gunnarsson

därpå gifte han sig med Ebba Carolina Dahlgren från Stockholm. Hon bodde en tid i Valö prästgård för att lära hushåll, det är troligt att det var då de träffades. 1851 flyttade både hon och Achates mor, änkefru Lovisa Lindman, till Österbybruk. De bodde nu på övervåningen i det stora Kontorshuset vid klockstapeln. Det var där som Ebba, inom en tidsrymd av 10 år, födde familjens sex barn. Fem av dem kom att nå vuxen ålder. När det första barnet Sigurd döptes 1852 var PA Tamm en av faddrarna.

Det yngsta barnet föddes 19 september 1862 och fick heta Salomon **Arvid** Achates Lindman. Han kom att bo sina första 11 år i Österbybruk. Han växte upp med sina syskon Sigurd, Hampus, Gertrud och Anna, farmor Lovisa och ett antal pigor, som arbetade i hushållet.

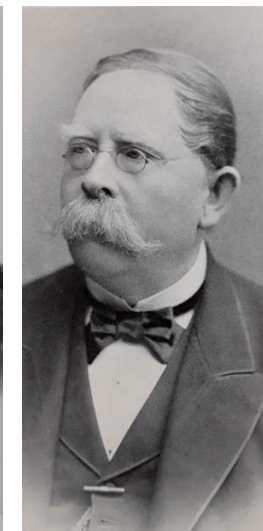
Från 1867 fanns också en informator (privatlärare), studenten Per Oscar Petersson, boende i Kontorshuset. Han bodde kvar tills familjen Lindman flyttade 1873. Av detta kan man nog dra slutsatsen att Arvid inte gick i den vanliga skolan i Österbybruk. Det är svårt att veta hur mycket han umgicks och lekte med jämnåriga barn på bruket. Troligen höll han sig mest med sina syskon. System Anna (f.1859) och Arvid kom att stå varann mycket nära genom hela livet. Arvid återkom senare i livet till starka, ljusa barndomsminnen från Österbybruk. Speciellt julfirandet var oförglömligt, då alla samlades runt det jättelika bord, som kallades "Australien".

Hälsingland

I januari 1872 uttryckte Achates i ett brev till en god vän, att han efter 27 år som underordnad tjänsteman i Österbybruk, hade börjat fundera på att söka annat arbete. Kanske ta anställning vid den nybyggda järnvägen, på en mindre ansträngande och bättre betald befattning. Kanske längtade han också efter en självständigare ställning. När han 1873 fick ett erbjudande om att bli bruksförvaltare på Iggesund i Hälsingland tog han emot det med glädje. Han slapp svika familjen Tamm och han fick en mer självständig uppgift, särskilt som han efter ett par år blev disponent där.

Ebba Lindman

Achates Lindman

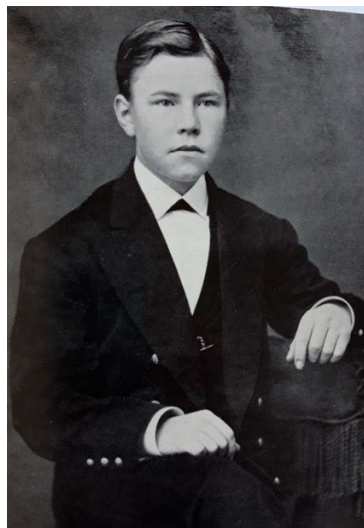
Iggesund hade 1870 köpts av Gustaf Tamm, som nu var ledare för det Tamm-ska familjeföretaget Österby-Strömbacka. Per Adolf Tamm hade redan i slutet på 1820-talet köpt in Strömbacka, Moviken och Hedvigsfors samt mycket skog i Hälsingland. Ett kostbart, men taktiskt köp för att kunna hålla produktionen uppe, när skogsbristen i Norduppland började bli besvärande. Danne-moramalm hade ända sedan dess fraktats till Movikens masugn för smältning. I Iggesund gjordes mycket stora investeringar i bl.a. moderna bessemerverk och sågverk (stora skogsarealer hade ingått även i det köpet). Inom några år hade Iggesund under Achates Lindmans ledning blivit ett av familjen Tamms starkaste och mest vinstgivande företag. Det hände ibland att andra företagsledare kontaktade Achates "bruksdoktor" för rådgivning vid ekonomiska problem.

Familjen Lindman flyttade alltså från Österby till Iggesund 1873. Arvid fick börja i Hudiksvalls läroverk. Både **Arvid** och systemen Anna inackorderades hos en sjökaptensfamilj i staden, och Anna tog ansvar för att lillebror kom iväg till skolan.

Men 1876 avbröt han sin skolgång och sökte sig som 14-åring till Sjökrigsskolan i Stockholm, där han utbildades till sjöofficer. Först blev han inackorderad, men snart hyrde familjen en bostad nära skolan. Trots att han inte tyckte om att skriva så blev det en ganska tät brevväxling med familjen i Iggesund. Ett av de första breven avslutades "Hälsa alla andra, både folk och hästar och hundar och kor och kattor från Pappas lille Arvid."

År 1880 fick han i ett brev från fadern veta att brodern Hampus, som tidigt gått till sjöss, hade spolats överbord och omkommit i en storm. Arvid lät sig dock inte avskräckas. Han kom att trivas mycket bra med sjölivet och kamratskapen som utvecklades. Han deltog bl.a. i en världsomsegling med fregatten *Vanadis* under nästan ett och ett halvt år, med start i december 1883. De erfarenheter och det kontaktnät han fick under denna tid kom att bli betydelsefulla för resten av livet. Det handlade om självdisciplin, om att kunna finna praktiska lösningar på problem och se vidare vyer och inte minst om människokänedom, att kunna "ta folk" oavsett bakgrund och ställning.

Arvid Lindman valde dock efter en del grubblande bort en framtid i flottan. Istället började den unge löjtnanten 1889 att arbeta

Sjökadetten Arvid Lindman

som biträde åt sin far Achates på Iggesunds Bruk. Arvid fick överta disponentstolen när fadern slutade vid Iggesund 1892. Vid samma tid började Arvid sin politiska bana, i Gävleborgs landsting.

Familjen Tamms förtroende för Achates Lindman kom inte på skam, och han kom som sagt att kvarstå som chef för AB Iggesunds Bruk ända till 1892. Men då hade han tagit på sig uppgiften som disponent även för Österbybruk redan 1884. Bakgrunden till det var att Gustaf Tamm hade bestämt sig för att sluta som Österbys disponent, och istället acceptera ett uppdrag i regeringen och längre fram som överståthållare i Stockholm. Gustafs kusin Hugo Tamm, som länge varit bekymrad över hur kusinen spenderade deras gemensamma pengar, blev troligen mycket lättad när han fick Achates brev: ".....har jag tänkt mig möjligheten, att jag i detta fall kunde vara till någon nytta för dem, vilkas glädje och framgång under tidens lopp nästan sammanväxt med mig själv. Det har därför fallit för mig, att jag under ett eller annat år (obestämd tid och beroende på omständigheterna) skulle, med ett bra biträde, kunna sköta Österby, jämte det jag har, och boende på samma sätt som hittills, endast erfordrande några få rum vid Österby."

Hugo Tamm svarar: "... För mig skulle det lugn jag hittills saknat i Österbyafjärerna inträda, om jag med Eder finge genomgå alla grenar av denna affär..."

Som förvaltare och 'biträde' utsågs sonen Sigurd 'Sigge' Lindman, som bosatte sig i Österby, i sitt gamla barndomshem i Kontorshuset. Han bodde där mellan 1884 och 1909. Fadern Achates stod kvar som disponent för Österby utan att bo här, ända till 1897, då Sigge fick överta hela ansvaret. Achates flyttade till Stockholm och avled 1902, 76 år gammal.

Men åter till **Arvid**. Han flyttade alltså tillbaka till Iggesund 1889, nu med sin nyblivna familj. Hustrun Annie Almström var dotter till Rörstrandsfabri-

Annie Almström och Arvid Lindman som nyförlovade.

kens ägare och deras familjer hade känt varandra länge. 1888 hade de gift sig och fått sitt första barn, Rolf. Dottern Eva föddes två år senare och den yngsta dottern Karin kom 1893. Familjen bodde i Stockholm på vintrarna, även om Arvid vistades en stor del av tiden i Iggesund, där det alltid var mycket att ombesörja. Det gamla järnbruket inriktades mer och mer på skogsinnehav med cellulosa- och träförädlingsindustri. Arvid Lindman var disponent för Iggesunds Bruk fram till 1903, då Hugo Tamm ansåg att det var dags att sälja det. Det var Lindman som fick uppdraget att sköta försäljningen till Hudiksvalls Trävaru AB. Hugo Tamm behöll däremot de egendomar i Hälsingland som hade köpts in av hans farfar PA Tamm på 1820-talet.

Arvid Lindman hade flera intressen, som delvis drog honom åt olika håll. Det var skog och skogsvård, sjölivet, företagande och politik. Han efterfrågades från flera håll runt sekelskiftet. Dels var det Marcus Wallenberg, kamrat från sjökrigsskolan och världsomseglingen, som ville ha honom till det krisande gruvbolaget LKAB i Kiruna, helst på 10 år. Dels var det Hugo Tamm, som var angelägen om att få behålla Lindman som förvaltare av egendomarna i Hälsingland. Det blev något av en dragkamp, som slutade med en kompromiss. I februari 1900 tillträdde Arvid Lindman som VD för LKAB, för att stanna ett år och biträda med organisationen. Under det året investerades mycket i Kiruna, bostäder byggdes och alla bolagets arbetare olycksfallsförsäkrades. Därefter återgick han till Hugo Tamms bruksegendomar.

Efter försäljningen av Iggesund 1903 stod alltså Arvid Lindman kvar som chef enbart för Strömbäcks Bruks AB ända till 1923. Det var de kvarvarande Tamm-bruken Strömbäcks, Hedvigsfors och Moviken norr om Dellensjöarna, men även gruvandelar i Dannemora och Vigelsbo, liksom 60 000 tunnland skog som ingick i detta bolag. En ny masugn uppfördes i Moviken, vilket hade stor betydelse för smältning av Dannemoramalm. Tillgången på träkol var naturligtvis den avgörande faktorn. I Strömbäcks smiddes vallonjärn stämplat OO. Strömbäckas vallonsmide upphörde 1947, som det sista i landet.

Politiken

Arvid Lindman blev mer och mer intresserad och engagerad i politiken, men det är en annan historia. Om hans politiska arbete finns mycket skrivet på annat håll.

Helt kort: 1905 blev han invald i riksdagens första kammare för högern och samma år blev han sjöminister. Han kallades ofta för 'Amiralen' eller 'Amiral Lindman' i offentliga sammanhang. Redan 1906 blev han statsminister, vilket varade till 1911. Det var turbulenta tider med bl.a. storstrejk 1909 och en representationsreform, som innebar allmän rösträtt oavsett inkomst för män över 24 år. Han var emot kvinnlig rösträtt, det kom att dröja drygt tio år innan den infördes. Han verkade för att staten skulle förvärva malmfälten i norr, LKAB,

Statsminister Lindman

så att de inte skulle hamna i utländsk ägo.

En kort tid var han utrikesminister (1917). Hans andra period som statsminister blev kort, 1928-30.

När han inte ingick i någon regering var han aktiv för högern (moderaterna) i riksdagens andra kammare från 1911 ända till 1935. Han tog kraftigt avstånd från den framväxande fascismen och nazismen.

Några omdömen om honom: Han var energisk och resultatinkriktad, viljestark, praktisk och uthållig, en skicklig debattör som samtidigt strävade efter samförstånd. Han åtnjöt respekt även från motståndarsidan. Per-Albin Hansson (soc.dem.) uttryckte sitt "ärliga tack över stridslinjerna", när Arvid Lindman lämnade riksdagen 1935.

Arvid Lindmans liv slutade 1936 i en flygolycka vid Croydons flygplats i England. Han vilar på Norra begravningsplatsen i Solna, tillsammans med hustrun Annie som avled 1927.

Källor:

Ivar Andersson: Arvid Lindman och hans tid, Norstedts 1956

Malla Jansson: Österbybruks utveckling, befolkning och bostäder. Dannemorabygden 2002

Karl Kilbom: Ur mitt livs äventyr, del 1 (där hela första kapitlet handlar om hans möten med Arvid Lindman) Tidens förlag 1953

Tigerstedt: Fagerstabrukens historia, Kavalkad, A&W 1957

Nordisk Familjebok och Nationalencyklopedin

Arkiv Digital: Kyrkböcker från Österbybruk och Njutånger

Arvid Lindmans väg ligger i Skyttbacken, i närheten av vattentornet i Österbybruk. 1973-74 började området bebyggas med villor och de äldre byggnaderna revs. Genom området drogs en ny avfart från väg 292, Karl Kilboms väg, och från den utgår Arvid Lindmans väg som en slinga. Att de två kända politikerna, Lindman (högern) och Kilbom (vänstern), skulle mötas här i en gatukorsning i sin födelseort, kunde de nog aldrig ana. Mer läsning i kommande nummer av Nya Dannemorabygden.

En efterlysning:

Vet du något om Vattentornsområdet, där Arvid Lindmans väg ligger idag?

Om den äldre bebyggelsen, människor som bott där etc. Eller har du minnen från den första tiden med den nya villabebyggelsen? Gäller även andra gator i området. Hör gärna av dig till Gun-Britt Gunnarsson!

PORTRÄTT AV KATARINA PERSSON

– en kulturbärare på
herrgårdsområdet

Text: Birgitta Gunnarsson

2022 kan Katarina Persson, keramiker, konsthantverkare och gallerist fira 20-årsjubileum som Österbybruksbo. 2002 flyttade hon in i sin första verkstad här, tillfälligt ett år i Ånghammaren och därefter i det renoverade oxstallet i stallängan på herrgårdsområdet.

Katarina är född i Skåne och uppväxt i Strängnäs, utbildad barnskötare och har jobbat med både barn, äldre och psykiskt sjuka inom vården. Men vid 27 års ålder hade intresset för konstnärligt skapande tagit över och det blev sammanlagt fyra års utbildning, på Vaddö folkhögskola och keramiklinjen på Leksands folkhögskola, samt två kurser på Konstfack. En praktiktid hos keramikern Lena Andersson i Järvsö kom att spela en viktig roll under utbildningen. Lena Andersson är en av medgrundarna till konsthantverkskollektivet Blås & Knåda och det var hos henne som Katarina kom i kontakt med formpressning och rakubränning av keramiska objekt – tekniker som spelar en stor roll i Katarinas arbete med offentliga utsmyckningar.

Vällnora bruk var Katarinas hemvist i tolv år innan flytten gick till Österbybruk. I stallängan, vars inredning finansierades med pengar från Upplandsstiftelsen och eget arbete i form av målning, installerade hon sig tillsammans med kollegorna Christina Larsson och Nina Bash. Alla tre byggde upp sina egna verksamheter i lokalen, med makarna Trillers brännugn som celebret sällskap. De välkomnades hit med Östhammars kommuns kulturstipendium och deltog tillsammans i utställningar i Uppland.

”När jag kom hit tänkte jag inte så utåtriktat. Första åren hade vi alla tre som fokus att utveckla vårt eget skapande arbete. Själv sökte jag upp och jobbade med offentliga miljöer. Det var då jag upptäckte att jag är en lagspelare som vill göra saker för samhället och konsten”, säger Katarina.

”Men gemenskapen i stallet visade också på en väldig möjlighet för Chris-

Katarina

tina, Nina och mig att jobba tillsammans. Det skapade en dynamik att ha kollegor och jag såg samtidigt möjligheterna här – det är sådan jag är. Glaset är alltid halvfullt, och vi såg att vi skulle kunna åstadkomma mycket mer tillsammans.”

Inspiration till att spela en roll i ett större sammanhang fanns på mycket nära håll, nämligen grannen Orangeriträdgården. Det kreativa tänkandet landade i ett så kallat Leader-projekt, som syftar till att bidra till lokal utveckling på landsbygden och där lokala krafter och privat och offentlig sektor samarbetar. Finansiering sker bland annat från EUs landsbygdsfond.

”Vi såg att vi kunde göra något tillsammans med Orangeriet och flera andra verksamheter på området, och det blev projektet ”Odling, mat, måltid” där Christina och jag var projektledare. Vi kompletterade varandra och fick pengar för utvecklingsarbete så att vi kunde stötta Orangeriet, så att de i sin tur fick en bättre bas för sin verksamhet”, berättar Katarina.

Leader-projektet illustrerar väl Katarinas syn på sin roll i samhället.

”Jag hamnade här för att jag inte ville leva i en stad. Jag vill vara bosatt på landet. Och jag vill bidra till att det finns ett attraktivt kulturutbud – även ett smalt sådant – också utanför städerna. Min ambition är att det ska hända saker även på mindre orter och det tycker jag att det gör här. Jag har velat ge mitt bidrag och känner att jag under årens lopp har byggt upp ett förtroende för det min omgivning.”

Nästa stora steg i Katarinas verksamhet på herrgårdsområdet blev flytten till Sadelmakarlängan 2011. I lokalerna där hade den välkända textil- och klädikonen Vanja Brunzell varit verksam sedan slutet på 1960-talet. Vanja Brunzell gick ur tiden 2010 och Katarina anmälde sitt intresse för Sadelmakarlängan.

Hon fick möjlighet att flytta in och därmed inleddes en ny era för kulturen på herrgårdsområdet. Galleriet öppnades med sin första utställning i maj 2011, premiärutställare var Dag Franzén med måleri och grafik och May Lindholm

Kakelkonst i Slavsta förskola

med skulpturer. 2021 blev det elfte utställningsåret och sammanlagt har 98 utställningar genomförts hittills, varje år från påsktiden och in i december. I stort sett varje gång har flera konstnärer varit representerade med verk i olika genrer och sammantaget har urvalet haft en stor bredd och mångfald, från smide, glas, keramik, smycken, foto, skulptur, illustrationer, måleri och grafik, till textil, betong och trä.

För Katarina är det viktigt att åstadkomma denna mångfald genom att själv bjuda in utställarna.

”Min inriktning är materialbaserade utställningar med variation och bredd. Ibland gör jag undantag med bildkonst. Det finns inte så många gallerier som är inriktade på konsthantverk, samtidigt som det är något som många människor tar till sig. Det ger en större publik än bildkonsten. Konsthantverket är dessutom det område jag behärskar bäst”, säger Katarina.

Vid sidan av galleriet har Katarina också lagt mycket energi på andra arrangemang för att stötta kulturen på herrgårdsområdet. Inte minst organiserandet av konstutställningar under flera år i Ånghammaren, i samarbete med Stiftelsen Österbybruks herrgård. Allt från insatser som har med valet och formateringen av utställningarna att göra, till att engagera och tidsboka det stora antal frivilliga som krävs för att sköta verksamheten i entrén, såsom att välkomna och informera besökare och sköta redovisning av eventuell försäljning.

”Det har varit ett stort åtagande och skulle aldrig gått utan alla frivilliga som ställt upp”, säger Katarina.

Föreningen Konstkraft är en annan lokal verksamhet som engagerar henne. Föreningen består av konstnärer och konsthantverkare som bor och verkar i Österbybruk med omnejd. Bland annat arrangerar föreningen Konstpask ett evenemang med gästutställare som genomförs varje påskhelg.

Så klappar förstås Katarinas hjärta för Trillersamlingen, en unik samling keramikföremål av makarna Erich och Ingrid Triller som var verksamma i Tobo mellan 1930- och 1970-talet. Samlingen ställdes först iordning i herrgården för att i slutet av 1990-talet flyttas ner till Bruno Liljefors ateljé. Numera visas den och delar av Trillers verkstad återigen i herrgårdsbyggnaden. ”Det var väldigt roligt att ställa iordning verkstad och utställningsföremål, något av ett detekti-varbete. Allt kan ju inte visas på en gång, men olika saker kan nu visas i valda sammanhang och det känns viktigt att många kan få ta del av makarna Trillers pionjärgärning som studiokeramiker, så som vi keramiker arbetar idag”, säger Katarina.

Byggnadsvård är en annan nisch som engagerar. ”Det har fått en mer framträdande roll och betydelse på herrgårdsområdet sedan Bengt Lindholm tillträdde som verksamhetschef. Jag har ju jobbat en hel del själv med det, till exempel renoverat och fixat till Hertha Hillfons skulpturer i Lövestabruk. Ett

annat exempel är Tiundaskolan i Uppsala där en rekonstruktion av klinkers i design av Ingrid Atterberg behövde kompletteras. Det var ett uppdrag man lärde sig mycket på – man blir som en del i en lång historia.” Det mest originella och utmanande uppdraget är kanske ändå att hon 2000-2001 var delaktig i att restaurera Skånska gruvan på Skansen, genom att återskapa reliefer i tegelväggarna efter en brand. Det ledde i sin tur till att hon uppmärksammades med Svenska byggnadsvårdsföreningens stipendium 2003.

”Det är roligt att det nu finns ett samarbete med Svenska byggnadsvårdsföreningen på herrgårdsområdet och kurser som erbjuder möjlighet att lära sig måla med linoljefärg, putsa med kalk och från i sommar parkanläggning, som ett sätt att underhålla de kostsamma byggnaderna som är vårt gemensamma kulturarv”.

Metoden Katarina använt i sina offentliga uppdrag är formpressning och bränning av leran, något som kräver omsorg och noggrannhet och långsamma processer. Det var praktiken hos Lena Andersson i Järvsö som tidigt lade grunden till detta arbetssätt. Även i Katarinas eget konstnärliga arbete med lera har framför allt formpressning gällt. ”Det är formen som intresserar mig mest, och färgen som i första hand kommer av lermaterialet och bränningstemperaturen, inte av glasyr”, berättar hon och fortsätter:

”Formen och det repetitiva är en röd tråd i mitt arbete, ibland som reliefer där mönster och former bildar större bilder och sammanhang. Teman och frågeställningar har jag hämtat i det allmänmänskliga, som platsers påverkan på vår identitet, minnen från barndomen som dröjt sig kvar i oss, kroppens uttryck.” Trots det skulpteras och drejas det mera nuförtiden, eftersom formpressningen är en tuff tillverkningsmetod för händerna.

På senare år har arbete med textil också kommit in i bilden: ”Dels för att jag ville variera mig, men också för att arbetet med keramik tär på kropp och händer. Här såg jag en möjlighet att komplettera mitt skapande”. Textilkonstverken framställs i den urgamla japanska tekniken shibori, som har likheter med batik men som ger nästan oändliga möjligheter till variation, beroende på hur mönstren viks fram, färgningen och textilmaterialet som används.

Av dessa arbeten med både keramik och textil blir det en egen utställning i Uppsala i februari. Den visas i Galleri 1 vid Walmstedtska gården, som drivs av Uppsala konstnärsklubb och där Katarina också är medlem.

Inledningsvis handlade det här porträttet om Katarinas drivkraft som, vid sidan av det egna konstnärliga skapandet, består av ett stort samhällsengagemang i synnerhet för landsorten. Här har hon numera också en stark plattform som medlem i Uppsalaregionens kulturskaparråd. ”Där pratar jag för konsten i hela regionen. Och jag tar alltid upp frågan om att vi måste möjliggöra att vara konstnärligt verksam i landsorten”, säger Katarina.

Landskap, rakubränning

Så, mot bakgrund av denna drivkraft, hur ser din framtidsvision ut för Österbybruk?

”Inför framtiden hoppas jag att Österbybruk fortsätter att utvecklas som ett kulturcentrum med influenser både från platsen och dess historia och nutid. Det är så glädjande att även Östhammars kommun vill arbeta för och vara en del av detta nu. Österbybruk är en härlig mix av bevarande och förnyelse med konst, kulturarv och natur i skön förening. Om jag får önska så bestämmer sig några regioner och flera kommuner för att kroka arm och äntligen bilda ett besökscentrum för Vallonbruken, med ett fördjupat uppdrag som centrum för forskning kring arbetskraftsinvandring och ett hållbart besöksmål.

Hand i hand med detta önskar jag mig en lokal utveckling utifrån Österbybruks egna förutsättningar med inslag som bondens marknad och rustning

av ännu fler natur/kulturstigar runt samhället som berättar dess historia. En utveckling som ger oss nytt hopp inför framtiden och där landsbygden är en vinnare.”

Sagt om Katarina

”Varje utställning kureras med omsorg och den har sin alldeles egna förutsättning. Det är fascinerande hur ett rum kan förändras, hur dess rymd och utsträckning formas för varje ny gestaltning. Ett stort arbete ligger bakom en hängning och ett samtal uppstår mellan utställningens olika objekt...” Anna Ehn, chef offentlig konst, Uppsala kommun

Utställningar sedan 2000

Tyresö konsthall, Kaleido konsthantverk Uppsala (3st), Galleri Aniara Sol-lentuna, Galleri 1 Uppsala, Röhsska museet Göteborg, Konsthantverkarna i Karlstad, Väsby konsthall, Å-huset Uppsala.

Offentlig utsmyckning och uppdrag

Björkgårdens servicehem Knutby, Skånska gruvan Skansen, Slavsta och Flogsta förskolor Uppsala, Kommunhusets foajé, socialförvaltningen och Edsvägens äldreboende Östhammar, Sveriges lantbruksuniversitet Uppsala, Nyborgens förskola Rosersberg, Kultur i länet stensulptur, Reseplan gjutjärnsulpturer Uppsala, Tiundaskolan Uppsala.

Stipendier

C E Lindgrens hantverksstipendium (3 ggr), Svenska byggnadsvårdsföreningens stipendium, kulturstipendier från Östhammars och Uppsala kommuner samt Uppsala läns landsting, Estrid Ericsons stiftelse för konsthantverk, Carl G Beck-Friis stiftelse för hembygdskultur, Längmanska kulturfonden, Projektstipendium Östhammars kommun.

ORANGERI OCH PARK I ÖSTERBY BRUK

Text: Eva Dubois Ehrengren

Under varma ljusa sommarkvällar händer det då och då, att jag tar en promenad till Orangeriträdgården. Ibland sätter jag mig på en bänk och njuter av alla färger, doften från jord och växter och av insekternas surrande i örtagården. I den vackra miljön runt herrgården kan man se spår efter människors arbete och strävanden under århundradena. Det är lätt att börja fundera över hur Österby växte fram och över vilka människor som drev på utvecklingen. I nedanstående artikel ligger fokuset på utvecklingen av trädgården och orangeriet.

Österby har gamla anor och det äldsta tillförlitliga dokument, där Österby i Films socken nämns, är daterat 5 april 1335, då ett jordagods testamenterades till en kyrkans man i Västerås.

Dannemora gruvor och Österby gård tillhörde Vasaätten. Gustav Vasa såg bergshanteringen som kronans eget verksamhetsområde och han bildade ett bolag för malmbrytning i Dannemora vid mitten av 1500-talet. Så småningom började en järnindustri att växa fram.

Staten behövde krigsmaterial och pengar och då vaknade intresset för rikets gruvor och järnbruk.

Under 15-1600-talet anlades ett antal nya bruk och dessa styrdes av fogdar. Med tiden började regeringen att alltmer inskränka kronans aktiva deltagande i järnproduktionen och då inleddes arrendeperioden i den svenska bruksrörelsens historia. Det nya systemet med att arrendera ut bruken innebar bland annat att kronan befriades från en betungande apparat av uppbörd, produktion och försäljning och i stället erhöll en summa välbehövligen kontanter eller som i fallet Österby bestämda mängder material.

1622 överlämnades Österby till en tysk arrendator vid namn Paulus Auleander. Han hade i sitt kontrakt bland annat förbundit sig att från utlandet skaffa ”duktigt arbetsfolk, kunniga böss-, hillebard- och spetsmeder samt stycke- och lodstöpere. Österby skulle han sätta i ordentligt stånd”... Paulus Auleander satte genast i gång med förnyelsearbetet men uppgiften blev honom övermäktig och arrendet övergick till Willem Giliusson De Besche 1626 och året därpå trädde Louis De Geer in som medarrendator. När Willem de Besche avled och kontraktet skulle förnyas 1633 stod Louis De Geer ensam för kontraktet. 1643 sålde drottning Kristina Österby, Gimo och Leufsta samt en del kronohemman i trakten till Louis De Geer. Arrendetiden var därmed över.

I samband med att Willem De Besche och Louis De Geer arrenderade de uppländska bruken började de också värva arbetskraft från Vallonien där man

var skicklig på järnframställning. Sammanlagt invandrade ca 2500 personer till Sverige, en tredjedel kom till de uppländska bruken. År 1655 fanns det i Österbybruk 190 invånare och av dessa var 66 valloner. Vallonerna flyttade till Sverige av ekonomiska, sociala och religiösa skäl. Bland de invandrade vallonerna fanns kolare, skogshuggare och smeder. Vallonerna var kalvinister och de hade egna präster och lärare med sig till Sverige. Svenska staten inrättade tidigt en skola i Österby, med svenska lärare, för att vallonerna skulle integreras i det svenska samhället.

Louis De Geer d.ä. köpte 1643 Österby bruk av kronan och samtidigt gjordes mindre förbättringar av byggnaderna. En trädgård och en kryddgård anlades, med tre murade små fiskdammar. En humlegård planterades söder om trädgården. Man jämnade också ut terrängen och en stor del av herrgårdsdammen fylldes igen för att göra trädgården större. Louis De Geer avled 1652 och under många år framåt var underhållet av Österby dåligt och huvudbyggnadens skick var bedrövligt. I husesynsprotokollet kan man läsa att ett av rummen på övervåningen, den södra mellankammaren, var trädgårdsmästarens rum, vilket tyder på att trädgårdsmästaren var en viktig person på bruket. Det står också att: ”söder vid källarmuren” låg ett brunnshus som var inbyggt i den branta slutningen mellan herrgården och dammen där ”kryddsängarna och trädgården äro öfver detta brunnshuset”. Runt herrgården och dess byggnader fanns ett plank, vilket hade fyra portar och svarvade pelare. Runt stallgården fanns också ett plank av brädor med fem portar.

Jean Jaques De Geer startade omgestaltningen av Österby. I början av 1730-talet byggdes ett stenhus i två våningar och mitt emot detta hus stod brukskyrkan som blev klar 1735. När Jean Jaques De Geer avled 1738 blev det uppehåll i byggnationerna. Det fanns ingen huvudbyggnad och trädgården var anspråkslös.

Hans son Antoine De Geer blev den förste brukspatronen som bosatte sig i Österby. På förslaget till omgestaltning av trädgården, från Olof Lindberg 1744, kan man läsa i beskrivningen om planerna: ”Ett stycke av Humlegården som är projekterat att underläggas trädgården” och ”Ett stycke av Dammen är ärnat att igenfyllas och intagas till Trädgården”. Man kan också se ett lusthus i mitten av trädgården.

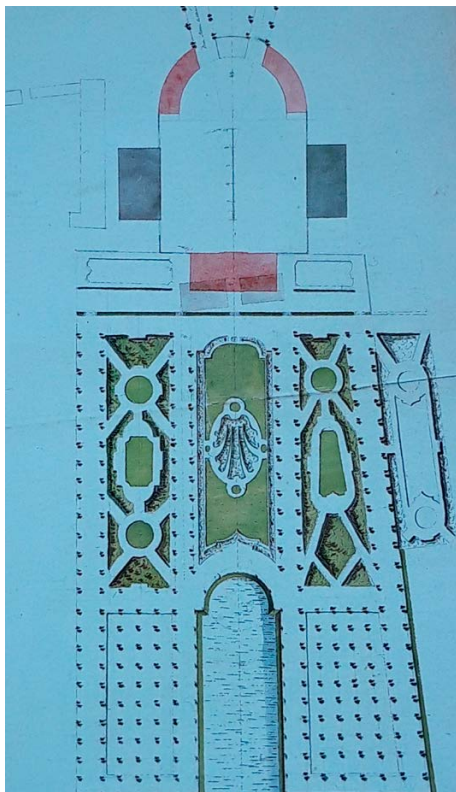
I bouppteckningen efter Antoine De Geer, som avled 1756, anges inget om anläggningen av trädgården men det finns en lista över växter i orangeriet. På listan fanns till exempel 42 lagerträd, 12 grova myrträd, 14 fikonsträd, 6 cyprer, 3 tamarisker¹, 3 granatträd, 1 större och 1 mindre pyramid av buxbom, 7 Taxus pyramider, 5 solaner (man vet inte om det är potatis eller tomater som

1. Tamarisk är en exotisk buske med små blå barrliknande blad och rosa blommor i långa klasar, växten kan bli åtta meter hög.

aves), 6 cypresser, 2 aloe, 3 fikusar, 2 äkta pomerantzträd, 7 citronträd, 9 mullbärsträd, 8 ananas och aprikoser. Melonerna utvecklades bra men ananas och aprikoser gav ingen frukt. Även blommor såsom lövkojor, nejlikor, provinsrosor, jasmin och rosmarin förekom.

I Nationalmuseums samlingar finns en odaterad ritning av den kände arkitekten Carl Hårleman (1700-1753) som föreställer en omdaning av Österbys trädgård. Ritningen tros ha tillkommit under Antoine De Geers tid på Österby. På denna finns ett ”treibhaus” (drivhus) och ett orangeri. I mitten av trädgården finns en avlång damm och en broderiparterr.

Den viktigaste uppgiften för Hårleman var, enligt Gösta Selling i boken ”Svenska herrgårdshem under 1700-talet”, att försöka länka in bruksherrgården i brukets snedaxlade gatusystem och att skapa en imponerande infart till anläggningen. Trädgårdens storlek begränsades både i söder och öster av Herrgårdsdammen. Ville man utvidga trädgården skulle man vara tvungen att fylla ut dammen, vilket skulle betyda stora kostnader. Hårleman kom dock att utvidga trädgårdens storlek till säkert det dubbla enligt Selling. Trots detta blev förblev området relativt litet för en trädgårdsanläggning.

Släkten Grill

1758 köptes Österby bruk av direktören för ostindiska kompaniet, kommerserådet Claes Grill och hans halvbror och kompanjon, brukspatron Johan Abraham Grill. Samma år slutförde man bygget av spegeldammen i parken. 970 dagsverken av bruksfolk och bönder gick åt för detta arbete.

Hösten 1761 satte man i gång att bygga i Österby. Under de första årens byggen tillkom de båda sidoflyglarna som innehöll ett orangeri. Selling skriver att dessa byggdes först, då den stora nya trädgården krävde dessa byggnader. En karta från 1764 visar en terrasserad köksträdgård indelad i en nedre, en mellan, en övre och en långsmal östra terrass.

I bouppteckningen efter Johan Abraham Grill, 1799, står att läsa att det på Österby Lantegendom finns ”Trädgård med orangeri², Homlegården Öfre och Nedre” Man kan också se att orangeriet förstörats, moderniserats och fått ett betydligt större innehåll. Man återfinner här bland annat: 23 större och 29 mindre lagerträd, 21 myrtenträd av olika kvalitet och storlek, 7 buxbompyramider, 3 cypresser, 4 mullbärsträd, 3 äkta och 2 oäkta citronträd, 2 muskotträd, 3 stora och 2 små fikonsträd, 6 stora och 3 mindre kaffeträd samt 100 ananasplantor och 231 krukor med diverse utländska växter och blommor.

Österby bruk blev kvar i familjen De Geers ägo ända till 1758, då bruket köptes av handelshuset Grill i Stockholm. När Österby gick i konkurs 1801 köptes det av Anna Johanna Grill på Söderfors. 1802 utnämnde Anna Johanna Grill sin systerson Per Adolf Tamm (1774-1856) till förvaltare över Österby. När Anna Johanna Grill dog hade hon i sitt testamente gjort Per Adolf Tamm till enväldig förvaltare över samtliga arvingars andelar i Österbybruk. Övriga arvingar sålde snart sina andelar till Per Adolf Tamm och han blev ensam ägare. Av tacksamhet till sin moster reste Per Adolf Tamm ett minnesmärke över Anna Johanna Grill i herrgårdsparken. Per Adolf Tamm levde och verkade i Österby åren 1802-1856.

Trädgårdsmästare Sporre försåg året om herrgårdens kök med frukt och grönsaker i stora mängder från trädgården. Att de många middagar som hölls på herrgården förbrukade massor av mat, kan utläsas ur ett brev från 1830. Trädgårdsmästaren levererade 64 ananas, 781 persikor, 53 lispund druvor, 95 nektariner, 40 pomeranser och 34 aprikoser.

1838 hade man furstligt besök i Österby. Sveriges kronprins Oskar och storfursten Alexander av Ryssland besökte Dannemora och stannade över natten i Österby. I matsedlarna från besöket finns mycket frukt och grönt: sallad, oliver, sockerärter, champinjoner, sparris, gurkor, apelsiner, turkiska bönor, morötter, blomkål, färska druvor, rennetter³, hallon, konfekt, mandel, russin, fikon, katrinplommon, ananas, och persikosylt.

Växtmaterialet i trädgården

Enligt ett examensarbete vid SLU, Carlborg: ”Vårdprogram för Österby Bruks trädgård”, finns endast sparsamma anteckningar i källmaterialet om växtmaterialet i köksträdgården. Från 1745, finns en handling över diverse grönsaker som på bokhållare Linds befallning ska skickas till Österby. Texten är mycket svårläst och antagligen gäller inte listan Österby, men har anknytning till Österby genom att trädgårdsmästare Olof Risings namn nämns.

2. I orangeriet förvarade man ömtåliga växter. Det värmdes upp med hjälp av kakelugnar och temperaturen låg mellan +5-10 grader.

3. Renetter är en tysk äppelsort

Han var trädgårdsmästare i Österby 1740-1745. Enligt Carlborg kan man dra slutsatsen, att redan innan köksträdgården anlagts, fanns de köksväxter som var vanliga i Sverige på 1700-talet även i Österby.

Följande sorter finns på listan: ”Större sockerärter, vitkål portulaca, persiljerötter, morötter, stora grå ärter, mejram, syltkål, senap, gröna spritärter, spenat, gröna ärtskidor, persilja, vinbär, palsternacka, rödbetor, syra, sommarkrasse, turkiska bönor, krusbär, pepparrötter, purjolök, selleri, syltgurkor, stickelbär, kålrötter, rödlök, rovor”.

I journalböckerna kan man se att försäljningen av rotsaker och grönsaker inte inbringat några större summor. Man har köpt frön och blomsterlökar för större summor än vad man tjänat på trädgården. De totala trädgårdskostnaderna har uppgått till 4991 riksdaler. Man kan anta att trädgården med orangeri och köksträdgård bidrog med ökad status för bruket även om den ekonomiska vinsten uteblev. Vid prominenta besök visade man stolt upp odlingarna och pengar spenderades på frön, trädgårdsväxter och till och med färdiga träd. Särskilt orangeriet med exotiska växter kan man tänka sig väckte både beundran och avund. I brev från besökare på Österby kan man utläsa förvåning över alla exotiska växter som drevs fram i det kalla klimatet.

Orangerier

I en artikel i Upsala Nya Tidning 2007, skriven av Jan G Holmberg och Eva Wrede, kan man läsa om de unika fynd som gjorts angående orangeriet vid Österby bruk.

I det gamla orangeriet, som idag utgör östra flygeln av herrgårdens huvudbyggnad har man hittat ugnarna till det första orangeriet på platsen. Ugnarna är av medeltida modell och man har funnit liknande ugnar i Vintermatsalen i Vadstena. I en inventering utförd av Ingela Andersson anges att det funnits ett orangeri vid Österby bruk sedan åtminstone 1740.

Ett nytt orangeri grundlades 1771 och i linje med detta ett drivhus som även innehöll trädgårdsmästarens bostad. Mellan dessa byggnader restes senare huvudbyggnaden varvid orangeriet och drivhuset blev lägre sidoflyglar till huvudbyggnaden som stod klar 1780. Det finns en ritning ”Öfwer Ugnar och Drag Röör i Orangerie” i Landsarkivet i Uppsala. Troligen redovisar ritningen den östra låga flygeln på herrgården.

Vid Österby finns ytterligare ett orangeri, med lutande glasfasad. Det står sydväst om herrgården, vid södra änden av den långa stallbyggnaden. Orangeriet är idag rustat och i drift igen och används av Föreningen Orangeriträdgården. Detta ”nya” orangeri med lutande glasfasad byggdes 1787. I Bruksboken för det året, har man öppnat ett nytt conto som avser nybyggnaden. Behjälplig med byggnationen var ”dahlkaren” Ander Andersson och byggnationen kosta-

de cirka 630 daler kopparmynt. En stor delpost var glasmästaren Per Langs tolv fönster som belöpte sig till 111 daler kopparmynt. 1789 börjar man skriva av tio procent per år av byggkostnaden på ”Vinst & förlustconto”.

Golvkanalerna i huvudbyggnadens östra flygel är anslutna till två ugnar i källarvåningen och till skorstensstockar i flygelns hjärtvägg. På vinden är ett flertal rökgångar samlade till två skorstenar ovanför yttertaket. Ugnarna hade en eldstad strax ovan golvet i källarvåningen. Eldstadsluckorna saknas i dag. Ovanför dem finns ytterligare en numera igenmurad lucka. Eldstaden har ett valv som tak. Valvet är genombrutet av fyra ”slitsar”. När man öppnade överdelen av ugnarna fann man ett utrymme fyllt med krossade tegelstenar. Ovanför valvet finns ett utrymme med krossade tegelstenar och i borte änden på detta utrymme är anslutningen till golvkanalerna. Detta var en ugnskonstruktion som var känd av medeltidens byggherrar. Vid eldning strömmade de heta rökgaserna genom tegelmagasinet och ut i golvkanalerna, upp i rökgångarna i hjärtväggen som sedan på vinden anslöts till skorstensstocken. Finessen med konstruktionen är inte endast att tegelkrosset utgör ett energimagasin som möjliggör att energin i kastveden kunde tillvaratas bättre, utan att värmesystemet lämpade sig för intermitter⁴ eldning. Den heta tegelkrossen säkerställde att man hade drag i systemet med de långa horisontella rökgångarna i golvet.

Idag är delar av Österbybruk ett byggnadsminne där herrgården, parken och köksträdgården ingår. Många olika aktörer hjälps åt för att behålla området runt herrgården som ett levande område, med olika aktiviteter som lockar till sig besökare från när och fjärran. I orangeriträdgården bakom herrgården kan man njuta av många olika växter, både nyttoväxter och blommor. Trädgården är alltid öppen för besökare. Under sommaren och vid vissa andra tillfällen säljer man en del av det man odlar. Orangeriträdgården drivs av ideella krafter.

Referenser:

Fagerstabrukens historia 4 Kavalkad / Örnulf Tigerstedt, Uppsala, 1957

Svenska herrgårdshem under 1700-talet: arkitektur och inredning 1700–1780 / Gösta Selling, Stockholm 1937

Vårdprogram för Österby bruks köksträdgård / Carlborg, Annika, Uppsala, 2004

Uppsala Nya Tidning, artikel: ”Unika fynd i Österbybruk” av Jan G Holmberg och Eva Wrede, 8 januari 2007

Carl Härleman: Verket och människan, Red. Stockholm, 2000

4. Intermittent=intervallvis, då och då.

UPPLEV DANNEMORA GRUVOR

Text: Stefan Skoglund

När den första hackan drevs ner i Dannemoras berggrund vet vi inte, men historien kring gruvorna och bygden är både uråldrig och purfärsk.

Det tycks som nästa epok i gruvdriften är i vardande under ledning av Grängesberg Exploration AB. Dessutom har de äldsta gruvornas djup i södra fältet blivit arbetsplats igen, hundra år efter att de sista gruvarbetarna övergav fältet efter kanske 500 år av hårt slit.

Idag kan vi följa med Aleksandar Milosevic och företaget Vertical Adventures ner i det historiska djupet. Det vi får uppleva är på många sätt unikt.

Dagens besökare upplever nog mer dramatik än de gruvarbetare som hade gruvan som arbetsplats. Män, kvinnor och barn tog sig ner till den livsfarliga arbetsplatsen i djupet för att elda och spränga i berget, lasta den lossbrutna malmen och frakta upp den för bearbetning och förädling till vårt berömda stångjärn. Tron på Guds hjälpande hand kändes viktig.

*”Behåll o Gud min fot från fall, styrk mig att jag ej bävar.
När jag i djupet vandra skall, och bland många faror svävar.
Ej något ont mig möta kan, när du mig skyddar med din hand,
och är mig vid din sida”*

(Första versen i en Gruvpsalm som sjöngs kring sekelskiftet 17/1800)

Klättringen ner idag är lika hisnande, men med säkerhet och trygghet som ges av yrkesfolk som Aleksandar. Väl nere i djupet ser vi spåren i berget, och med djupet kommer också de olika metoderna för brytningen i dagen. Tillmakningen med eld, vatten och korp. Det skräckinjagande krutet, som sen ersattes av dynamiten. Bredvid vajerstegen ser vi en gammal vattenledning av trä och en trätunna för uppfordring av malm. Vi tar oss med viss möda förbi en port av ek som fogats samman med handsmidda spikar. Bakom en annan port leder en gruvort vidare in i berget. I detta dunkel är det inte förvånande om man såg gruvfruns skrämmande gestalt.

Aleksandar har tagit oss ner 75 meter under jord, till den eviga isen här nere. Vi vänder nu uppåt igen, fascinerade av både miljö, historia och inte minst det arbete som företaget gjort för att möjliggöra dessa besök.

Aleksandar finns till vardags i ett företag som jobbar med höghöjdsarbeten. Han berättar att resan hit varit lång. Mycket tid har gått till dialog med myndigheter och gruvbolaget för att få de tillstånd som behövs. Det handlar förstas om säkerhet, men i lika stor utsträckning på hur gruvan som kulturarv kan hanteras. Länsstyrelsen och Upplandsmuseet har noga dokumenterat lämningar i gruvhålen. Det har gett ny kunskap om hur det gamla taket över gruvorna i det södra fältet var konstruerat. Ett tak som hade flera uppgifter. Det minskade snömängden i gruvan under vintern och skapade det ”drag” som behövdes för att öka ventilationen ner i den farliga arbetsmiljön. Taket är sedan länge förlorat och har successivt rasat ner på botten. Resterna tas nu bort eftersom rasrisken är för stor. Växtlighet och löst berg har också tagits bort. Berget har skrotats som det heter i branschen. Hösten 2021 togs de första besökarna emot.

Det känns som att vi lyckades uppnå det vi så gärna hoppades på, att alla besökare oavsett fysik och förkunskaper får följa med på en fantastisk tur och uppleva Dannemoras gruvhistoria, säger Aleksandar och fortsätter;

Under den 3 timmar långa turen får deltagarna uppleva en fantastisk och storslagen miljö. På närmare håll ser man de olika gruvbrytningsmetoderna som använts. Den feedback vi fått kring svårighetsgraden har varit jätterolig att ta del av då alla upplevt att man inte behöver ha några förkunskaper eller tidigare erfarenheter av klättring.

Det spännande med de gamla dagbrotten i Dannemora är just att naturen bestämmer när vi har möjlighet att starta upp nästa säsong. Det beror helt på hur hård vintern har varit samt hur mycket is som ligger över dagbrotten. Vår förhoppning är att vi kan ta emot besökare för nya turer med start i april. Några av de första turerna är redan fullbokade men fler bokningsbara turer läggs ut på hemsidan kontinuerligt, avslutar Aleksandar.

ASPUDDSSTUGAN

Text: Karl-Arne Gille

Historik

I början av 1900-talet byggde Gunnar Westerman en koja på Gunnars-holmen, en ö på Björnuddsfladan på väg mot Lissjön (Lillsjön) vid södra sidan av Stordammen. Kojan var liten men dög som förvaring av ryssjor och andra fiskeredskap, så att han inte behövde släpa med dessa varje gång. Eftersom kojans låg på en ö var den svår att nå på våren innan isen gått upp.

En annan person som också fiskade på Björnudds-fladan var Aron Gille. Han och Gunnar kom överens om att bygga en ny, lite större stuga, som var lättare att ta sig till utan båt. Det var viktigt att få ut fiskeredskapen så fort som möjligt på våren.

Stugan byggdes på Aspudden och kallades för Aspuddsstugan. I stugan var plats för en båt och på vänster sida hängde Arons fiskeredskap och till höger fanns Gunnars. En tillbyggnad gjordes som ett rum att övernatta i. Papptapeter på väggarna höll myggen utestängda. En liten kamin fanns för värmen och till matlagning. Vid stugan fanns också ett dass och en grävd vattenkälla.

Fisket började tidigt på våren och pågick till isläggningsen på hösten.

För att komma till stugan cyklade man först till Överingenjörsvillan. Sedan fick man gå på en stig genom skogen till Sibboviken. Där fanns en spång för att ta sig över till andra sidan. Därefter fortsatte stigen till Aspuddsstugan. Det gick även bra att ta sig dit med båt.

Under en period var stugan utbyggd till sommarbostad åt familjen Westerman. Sommarstugedelen flyttades senare till Svartmon.

Gunnar dog och hans söner Harald och Gustav tog över.

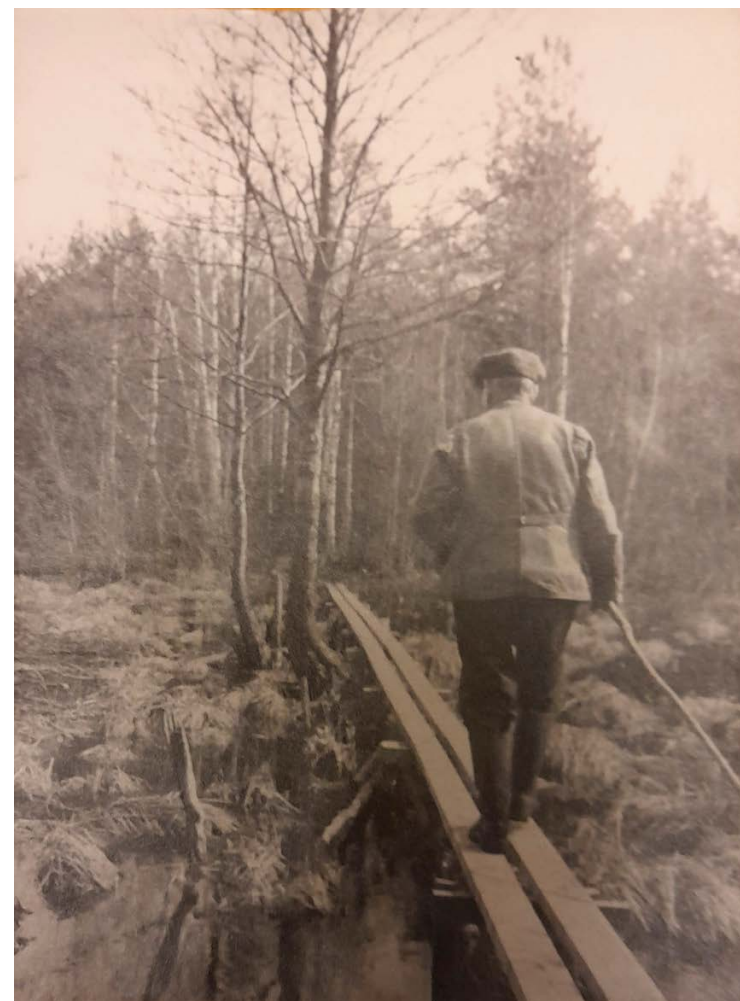
Framtid?

Då Aron dog fortsatte jag, Arons barnbarn Karl-Arne, fisket från stugan tillsammans med Gustav. På 1960-talet la Gustav och jag ny plåt på taket och ett nytt innergolv. Efter Gustavs och Haralds död är jag ensam brukare av Asp-

uddsstugan. Igenväxningen av sjön har nu gjort det omöjligt att ta sig till stugan med båt. Skogen är besvärlig att forcera. Min ålder har gjort att jag söker DIG som är villig att göra en fortsättning på Aspuddsstugans historia.

Du ska vara natur- och fiskeintresserad, samt vara mån om att bevara och underhålla det gamla på ideell grund.

Är du rätt person?! Kontakta mig, Karl-Arne Gille.

Karl-Arnes farfar Aron på spången.

NILS GRANAT

Text: Arbetsgrupp Granat (se sista sidan)

Som ett tack för hans gärning och hans insatser för Hembygdsföreningen vill vi ge den här presentationen av personen Nils Granat och hans mångsidiga och betydelsefulla livsverk. Nils föddes 1919 i Bladåker där han växte upp. När Nils var nitton år flyttade familjen till Gryttjom utanför Dannemora där fadern David arrenderade en gård av gruvbolaget. 1950 tog Nils tillsammans med sin bror Fritz över arrendet av gården. Det var en stor gård för sin tid och där bedrev bröderna en framgångsrik och prisad mjölkproduktion med ett stort antal kor och ungdjur. Nils hade god hand med både kor och andra djur, så hans huvudsyssla blev ladugården, medan brodern Fritz huvudsakligen skötte utomhussysslorna.

Nils blev tidigt aktiv i föreningslivet och engagerade sig i jordbruksföreningar som JUF och LRF. Han var med och grundade Dannemora Biologiska Förening i början av 1950-talet. En tid var han även bibliotekarie i Dannemora Sockenbibliotek som huserade i Länsmansgården, och han hade också boklådor hemma som man kunde låna ifrån. Nils var alltså även en engagerad folkbildare.

Ett annat engagemang som Nils hade var MHF (Motorförarnas Helnykterhetsförbund) som den här tiden anordnade nattorienteringar med bil. Bröderna Nils och Fritz arrangerade också tillsammans med JUF Söderängsfesten några år på 1950-talet. Det var en populär sommarfest för alla åldrar i en beteshage vid Gryttjom.

Nils gjorde också en insats i politiken, och det var väl naturligt att han valde att representera Bondeförbundet/Centerpartiet i dåvarande Dannemora kommun. Bondeförbundet bildades 1913 efter att det tidigare Lantmannapartiet upphört och 1958 byter partiet namn till Centerpartiet. Genom åren har det varit ett parti med agrarkonservativa och liberala värderingar i invecklade variationer, som det står i Nationalencyklopedin.

Man kan anta att Nils som vanligt var ansvarsfull och pliktrogen även i det politiska arbetet. Han var en person med lågmäld framtoning som inte framhå-

Nils med sin P1800.

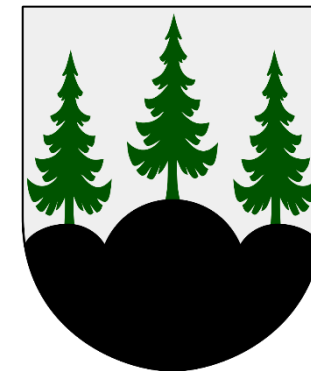
ver sig själv men på ett allvarligt och välgrundat sätt framhåller frågor som engagerar honom. Han var bland annat ordförande i Hälsovårdsnämnden och ledamot i kommunstyrelsen.

Den 1 januari 1863, när kommunalförordningarna började tillämpas, skapades över hela riket cirka 2 500 kommuner, varav 89 städer, 8 köpingar och resten landskommuner. Då inrättades Dannemora kommun i Dannemora socken i Olands härad i Uppland. 1952 genomfördes den första av 1900-talets två genomgripande kommunreformer i Sverige. Dannemora bildade då "storkommun" genom sammanläggning med de tidigare landskommunerna Film och Morkarla. Dannemora kommun upphörde 31 december 1973 och uppgick i Östhammars kommun i den senaste kommunreformen.

Nils var en tid också ledamot i den så kallade Boställsnämnden. Det är en funktion som egentligen går tillbaka till reduktionerna på 1500- och 1600-talet då staten erhöll ett stort antal gods och gårdar, som kunde användas för att i form av "boställen" avlöna tjänstemän och officerare i statens tjänst. De statliga löneboställena avvecklades under senare delen av 1800-talet. Men systemet fanns kvar inom Svenska statskyrkan, sedan 1932 enligt sk ekklesiastik boställsordning. Och även här var alltså Nils delaktig, som ledamot i Boställsnämnden i Films pastorat. Boställsnämnderna hade bland annat uppdraget att med regelbundna mellanrum ansvara för en "syneförrättning" av hur arrendatorerna förvaltade sina boställen. Uppdraget att göra själva besiktningen utfördes av speciella "synemän".

Nils hade således även förtroendeuppdrag inom kyrkan. Det passar bra med betydelsen av begreppet ekklesiastik, som kommer från grekiskans ekklesia som förutom att betyda kyrka också har betydelsen folkförsamling. Nils Granat var en betrodd och respekterad representant inom flerfaldiga folkförsamlingar!

Efter tiden som bonde engagerade sig Nils i Hembygdsföreningen. Han var framförallt med och skapade Vagn och brandmuseet på herrgårdsområdet. Museets verksamhet startade egentligen på 1980-talet med ett arbetsmarknadsprojekt. Det fanns ett antal vagnar kvar på herrgårdsområdet som stått orörda sedan 1930-talet, och de flesta av dem kom från Tamms tid. De renoverades nu under Nils Granats ledning. Till en början inrymdes vagnarna i det så kallade Spruthuset, men samlingen blev allt mer omfattande, till stor del tack vare Nils insatser, och flyttades därför 2001 över till Herrgårdsstallet.

*Dannemora
kommunvapen*

”Anledningen till flytten var främst att de nya lokalerna är mycket bättre än de tidigare. De är både ljusare och trevligare.” säger Nils i en artikel i Östhammars Nyheter. Där uppmärksammar han också att ”brandförsvarsutrustningen egentligen är mer unik än vagnarna”. Museet kom att inneha en av Mellansveriges största samlingar av vagnar och åkdon och redskap. Där fanns också en omfattande fotodokumentation av hästar och arbetsredskap som Nils inspirerat folk från trakten att lämna till museet.

Museet var formellt ett samprojekt mellan Hembygdsföreningen och dåvarande Liljeforsstiftelsen, men det var Nils Granat och hans medarbetare som upprätthöll och utvecklade verksamheten. Nils gjorde stora personliga insatser för museet, både ekonomiskt och praktiskt.

Han lade ned ett fantastiskt arbete på att inrätta en levande utställning som inte bara presenterar vagnarna utan även förhållandena för människorna. Självt blev jag alltid extra glad då jag såg att Nils egen vita Volvo P1800 – som han skaffade när han fyllde 80 år – stod utanför museet. Då visste jag att han var där, antagligen tillsammans med sin lilla vita hund, och att han skulle ta emot besökarna och visa samlingarna på sitt personliga och inspirerande sätt.

Porten till Brand- och Vagnsmuseet

Månaden efter Nils död 20 december 2016 inleddes avvecklandet, enligt en artikel i UNT 19 januari 2017 ”Vagnsmuseet på bruket avvecklas”.

Det är också representativt för Nils personlighet att han även gav ekonomiskt stöd åt olika verksamheter som Orangeriföreningen och Lantbruksmuseet och Dannemorabygdens Förenings- och Hembygdsarkiv. Dessa intresseområden sammanföll förstås med hans egna, och det var naturligt för honom att vara hjälpsam i en mångfald sammanhang.

Det är symptomatiskt för hur omgivningen uppfattade betydelsen av Nils livsgärning att han blev hedersmedlem i pensionärsföreningen SPF Järnet.

Nils var också delaktig i Hembygdsföreningens eget museum på Hembygdsgården, och anläggandet av den s k kryddträdgården, planteringen med traditionella växter. Min mesta upplevelse av det museet var när min vän Muneo Takemoto från Japan var på besök och Nils visade oss runt i museet, och på ett personligt sätt levandegjorde den tidens levnadsförhållanden. Jag uppfattade att det för Muneo blev ett möte med det verkliga Sverige, som korresponderade med den japanska kulturens känsla och förståelse för traditioner och respekten för tidigare generationer. Muneo var fascinerad av författaren Stig Claesson (Slas) som skildrar det försvinnande gammeldags levnadssättet på den svenska landsbygden, och jag inser nu att för Muneo framstod Nils som en levande romangestalt.

Samtidigt gav Nils intryck av att vara ungdomlig och alltid i rörelse och han personifierade det engelska uttrycket ”Young at Heart”. Nils hade ett gott hjärta, glimten i ögat, engagemang och generositet, uppmuntrande och hjälpsam och ständigt verksam; en alltigenom hedervärd människa som verkligen är värd att minnas och hedras.

Arbetsgrupp Granat

Mats Bäckman, skribent, i samarbete med

- bröderna Christer och Sigvard Wahlström, som sedan barnsben bodde grannar med bröderna Nils och Fritz Granat tvärs över vägen i Gryttjom
- Hans Gustavsson som var aktiv i Dannemorabygdens Centeravdelning tillsammans med Nils
- Sten Gustavsson som var med och drev Vagns- och brandmuseet tillsammans med Nils
- Lena Sandberg Gustavsson som samlat material och skrivit om museet

SOPORNA VID DANNEMORA GRUVA

En skrämmande saga om Östhammars kommuns tillkortakommanden

Text: Freddie Eriksson

Den första högen, privat foto augusti 2020.

Bakgrund

I slutet av april 2020 godkände kommunens Bygg- och Miljönämnd en anmälan om miljöfarlig verksamhet i form av avfallssortering inom Dannemora gruvans område. I samband med godkännandet skulle verksamheten bedrivas med ett antal försiktighetsåtgärder som här återges i sammanfattning:

- Avfallens ursprung skulle dokumenteras och arkiveras.
- Om avfallet skulle komma från en plats såsom ett vägbygge, bostads- eller industriområde skulle materialet provtas på särskilda sätt.
- Naturvårdsverkets bedömningskriterier skulle iakttas med avseende på riskavfall där eventuella köpare av avfallsprodukter skulle informeras om sin anmälningsplikt att använda avfallet enligt Miljöprövningsförordningen.
- Verksamheten skulle utföras enligt anmälan. Vid förändring av omfattning eller form skulle detta anmälas till Bygg- och miljönämnden.

Kommunen remitterade ärendet till Länsstyrelsen som dock inte yttrade sig.

I början av juni månad 2020 påbörjades transporter av avfall till platsen inom inhägnat område vid Gruvan.

Allmänheten började undra över de många transporter till området varvid en informell ”arbetsgrupp” bildades som observerade fordon och fordonsidentiteter vid in- och utfart. Gruvområdet var och är som sagt inhägnat vilket gjorde observationer över avfallshögarna svåra att utföra.

Genom drönarobservationer och iakttagelser på plats kunde gruppen få en bild av omfattningen av avfallshögarnas storlek och frånvaron av sorteringsåtgärder. Visserligen fanns där ett sorteringsverk men det verkade mest finnas där för syns skull. Enskilda personer gjorde iakttagelser och började kartlägga vem eller vilka som stod för verksamheten.

Närbild, privat foto 2020.

Falska uppgifter i anmälan om miljöfarlig verksamhet

Relativt snabbt kunde enskilda personer genom sökningar på Internet konstatera att det företag, ”Österby återvinning”, vars anmälan godkänns av Bygg- och miljönämnden inte återfanns i några bolagsregister. Företagets organisationsnummer hörde till ett annat företag med säte i Tullinge som drevs av en äldre man som vid kontakt till en början uppgav sig inte veta något om verksamheten. Arbetsgruppen uppvaktade kommunens tjänstemän och meddelade sina observationer under sommarmånaderna. Efter hand kunde kommunens miljöinspektör själv konstatera att det fanns stora brister i verksamheten och att någon ansvarig inte kunde nås. En serie förelägganden ställdes till verksamheten som på platsen företrädde av en person som uppenbarligen saknade all anknytning till något ansvarigt företag. Trots detta fortsatte kommunen, möjligen förhoppningsfullt, att delge förelägganden till ett annat företag ”Dannemora recycling”, ännu ett påhittat företag, samt kommunicerade med konsultförteget WSP, som sa sig företräda bolaget ifråga.

Arbetsgruppen begärde ut ett stort antal allmänna handlingar från kommunen i enlighet med Tryckfrihetsförordningen.

Arbetsgruppen meddelade sina observationer, på begäran av polisens Nationella Operativa Avdelning (NOA), som under tidig höst utredde brottsmisstan-

kar mot några personer. Bland annat den äldre företagaren i Tullinge, hans son och svärdotter.

Resten är historia som man säger. Tre personer greps, anhölls och häktades misstänkta för grovt miljöbrott och penningtvätt. Såvitt känt, kvarstår misstankarna mot de tre och andra personer som sysslat med liknande verksamheter i Västerås, Botkyrka och andra platser i Mellansverige.

Polisens utredning är mycket omfattande och kommer troligen att resultera i ett antal åtal.

Avfallet ligger nu där det ligger och de som låg bakom det hela har säkert påbörjat verksamhet på andra lukrativa områden.

Vad säger kommunen

Under december 2021 och januari 2022, kommunicerade jag med Tomas Bendiksen (S) ordförande i Bygg- och miljönämnden och fick några frågor besvarade:

- Hur är läget mod soporna – hur ska de tas om hand, kommer kommunen att få stå för fiolerna?
- Vad kommer det att kosta?
- Vilka mått och steg har kommunen vidtagit för att förhindra liknande händelser?

Jag fick följande svar från Tomas Bendiksen den 10 januari i år: ”Formellt är det verksamhetsutövaren som är ansvarig för sin verksamhet och den miljöpåverkan verksamheten har/har haft. Skulle verksamhetsutövaren – av olika skäl – sakna förmåga att ta sitt ansvar faller det tillbaka på fastighetsägaren och möjligen även på kommunen.

Han fortsätter: ”I skrivande stund är jag oklar över hur den polisanmälan som gjorts mot verksamhetsutövaren (Think Pink) utvecklats. Däremot har vi sedan situationen uppdagades haft en kontinuerlig diskussion med fastighetsägaren, för att säkerställa en miljömässigt korrekt hantering den dag det klarlagts vem som ska stå för vad.

Fram till dess har avfallet kapslats in av fastighetsägaren och vi undersöker de möjligheter till omhändertagande som kan finnas både inom kommunens gränser och utanför.

Avfallet i Dannemora är bedömt som inert* och har mycket liten påverkan på miljön som det nu ligger. Men det är kommunens fasta åsikt att avfallet skall bort därifrån, och kommer att arbeta med detta tills det är löst. Oavsett om det blir kommunen eller någon annan som får stå för kostnaden.”

*På min fråga har Tomas Bendiksen per e-post den 11 januari 2022 förklarat ”inert”: ”Inert betyder i detta fall att materialet som ligger i Dannemora ej har någon nämnvärd påverkan på miljön i sin omgivning. Eller mera specifikt det kommer inget olämpligt ifrån det material som finns där i högen. Det är vår miljöavdelning som har gjort bedömningen. Högen innehåller vanligt byggbråte, trä, kakel och klinker samt metall. Metallerna är järn, stål, aluminium och koppar. Det har inte hittats något farligt i högen därför bedöms den som inert.”

Kommunen blev grundlurad men Bendiksen utesluter inte att det kan hända igen!

Tomas Bendiksen fortsätter ordagrant i sitt e-postmeddelande: ”Någon kostnadsuppskattning för detta finns i dagsläget inte. Det är heller inte klarlagt hur kostnaderna ska finansieras”.

Han uttryckte vidare: ”Det finns egentligen ganska lite som talar för att inte liknande händelser kan inträffa igen. Den reflektion och den förändring som fjolårets händelse föranlett är att vi – som tillsynsmyndighet – har skäl att vara och är nu än mer noggrann i samband med kontroll av anmälningspliktig verksamhet”

Mina kommentarer:

När Bendiksen talar om att ”man är än mer noggrann” vill jag påstå att noggrannheten lyste med sin frånvaro när anmälan om miljöfarlig verksamhet godkändes! När Bendiksen talar om ”högen” så handlar det i verkligheten om två högar varav en placerats på en s.k. hårdgjord yta (asfalt). Den andra högen ligger direkt på marken.

När det gäller det förvånande uttalandet: ”Det finns egentligen ganska lite som talar för att inte liknande händelser kan inträffa igen” har jag kontrollerat detta anmärkningsvärda uttalande med Bendiksen. Han har då återupprepat sitt uttalande.

Formuleringen att avfallet ”kapslats in” av fastighetsägaren betyder i detta sammanhang, vilket Bendiksen bekräftat, att gruvans nye ägare Grängesbergs exploration AB har lagt presenning över en av avfallshögarna och nät över den andra för att material inte ska spridas till omgivningen av vinden.

Vid telefonsamtal med Christer Lindkvist, VD för Grängesbergs exploration AB, har han i huvudsak bekräftat att bolaget som markägare kommer att ta ansvar för att avfallet ska forslas bort. Han bekräftar också att ”inkapslingen” delvis består av nät. Han ville dock inte ge mig tillträde till området.

Mina slutsatser är förstas att kommunen skändligen blivit dragen vid näsan av de förslagna miljöbovarna. Deras affärsidé var att ta emot osorterat avfall

från rivnings- och byggverksamhet mot god betalning. Företaget Think Pink, med eventuellt flera näringsidkare, bedrev också liknande verksamhet på flera orter i Mellansverige. Vid den kanske mest kända tippen, i Kassmyra Tumba, (som brann) har mätningar visat katastrofalt förhöjda värden av zink, bly, koppar, krom, vanadin, kadmium, nickel, kobolt m.m. i lakvatten från avfallet. Affärsidén från Think Pink var alltså att ta emot osorterat avfall. Om sådant avfall skulle tas emot av seriösa återvinningsföretag skulle kostnaden vara betydligt högre än de priser som Think Pink erbjöd.

För att uttrycka mig som Bendiksen, är det mycket lite som talar för att avfallet i Dannemora inte innehåller gifter i form av tungmetaller m.m.

Kommentar: Den 15 februari begärde jag ut handlingar från kommunen som kunde styrka Bendiksens uttalande att ”materialet som ligger i Dannemora ej har någon nämnvärd påverkan på miljön i sin omgivning.” Jag föreställde mig helt enkelt att kommunen låtit ta prover i avfallets omgivning. Min begäran om handlingar expedierades, alldeles för långsamt, efter en veckas handläggningstid. Jag fick en stor mängd handlingar om verksamheten, Till min förvåning fanns där inga handlingar som kunde styrka kommunens bedömning att avfallet inte innehåller några miljögifter .

Det är alltså en ren gissning från kommunens sida att soporna inte innehåller skadliga ämnen för människor, djur och natur.

När det framkom att verksamheten vid Dannemora inte sköttes på föreskrivet sätt, skulle kommunen, enligt min bestämda övertygelse, på ett tidigare stadium, kunnat förbjuda verksamheten eftersom anmälan baserades på falska uppgifter.

Det avfall som tillkom innan kommunen, alldeles för sent och slutligen, agerade i september/oktober 2020 genom att förbjuda verksamheten och innan markägaren stängde infarten, var ett icke oansenligt bidrag till utökning av avfallsmassorna.

Tomas Bendiksens uttalande: ”Det finns egentligen ganska lite som talar för att inte liknande händelser kan inträffa igen.” är ett skrämmande vittnesbörd om kommunens flathet!

Underlåtenheten att utföra provtagningar nära avfallet som skulle styrka kommunens bedömning om att inga gifter sprids till omgivningen skulle kanske kunna tolkas som medverkan till grovt miljöbrott från kommunens sida.

Berättelsen om Maj 1921

– Marie 2021

Text: Mats Bäckman

”Maj gläntade på ytterdörren. Det hade precis slutat regna och solens gnistrande reflex i ett par vattendroppar, som dröjt sig kvar över dörrkarmen, bländade henne för ett ögonblick.”

Så inleds berättelsen om flickan Maj som är 12 år 1921. Genom hennes ögon får vi uppleva Österbybruk för hundra år sedan, och det är Marie Gustafsson som har skrivit och publicerat boken om henne. Det är så vitt jag vet första gången som brukets historia berättas på det här sättet*, med att låta en flicka utforska hembygden.

Marie lyckas förmedla mycket av samhällsförhållanden och historiska händelser genom Majs upplevelser, och den litterära formen ger en känsla av direktitet och äkthet. Boken kan fungera som en vägledning genom historien och inspirera till en närmare relation till hembygden. Läsningen stimulerar upptäckarlusten och ger perspektiv på hur det är att växa upp, såväl ”i dessa moderna tider” 1921 som i vår moderna tid.

Marie har i flera år tänkt att på något sätt borde man bevara historien genom att berätta om den. Det skulle vara värdefullt både för unga och för nyinflyttade att få en förståelse för att ”alla platser som vi har i hembygden inte bara är hus utan historia”. När hon inte fick någon annan att skriva det här så fick hon lov att skriva det själv. Och då blev en del av hennes egen släkthistoria en slags ingång till berättelsen. Maries egen farfar, som blivit änkling, gifte om sig med en kvinna som hette Maj och hon skulle ha fyllt 100 år 21 maj 2021. Så öppnades porten till berättelsen Maj 1921 i Österbybruk.

Året efter kommer Maj till Herrgården. ”Det är ju där Österbys hjärta är så klart”. Och det är där Marie själv är nu, som Husfru och entusiastisk alltiallo. Tidigare har Marie haft allehanda verksamheter och uppdrag i Österbybruk, och nu har hon kommit på en ny verksamhetsform som historieförmedlare. Det lär följa en fortsättning på berättelsen om Maj som erövrar världen ...

Foto: Pernilla Lundgren

LOKALBOKNING: Uthyrning av Korsnäs villan: 070-239 70 25

BAGARSTUGAN bakning. Bokning: 070-239 70 25.

LANTBRUKSMUSEET öppet lördagar och söndagar under sommaren. För information ring Leif Ahlund 070-635 75 58.

KAFFESERVERINGEN i Hembygdsgården är öppen lördagar och söndagar kl 12.00-16.00 från mitten av juni, juli och augusti.

Hemsida: www.hembygd.se/dannemora

PRESSTOPP

Kort tid före tryckningen av denna skrift nåddes hela världen av nyheten om Rysslands invasion av Ukraina endast cirka 85 mil från södra Sverige. Invasionen inleddes på morgonen den 24 februari 2022. I skrivande stund, när kriget pågått i sju dagar, finns inga tecken på eld upphör eller diplomatiska lösningar. Det är med bestörtning som vi inser att vi åter har krig inom Europas gränser efter decennier av avspänning.

* Det finns förstås tidigare berättelser om att växa upp på en bruksort, framförallt En brukspojkes levnadsminnen av Johan Zeffler. Men det är en självbiografisk berättelse ur hans perspektiv, som mera handlar om upplevelsorna av att bli delaktig i arbetet, medan berättelsen om Maj ger mera av ett historiskt helhetsperspektiv.

ISBN 978-9-15-272824-6

9 789152 728246